

De Horst aan de Oude Beek

**Bijdragen aan voedselzekerheid
van
Jacob, Hendrik en Toon Geerligs**

De Horst aan de Oude Beek

**Bijdragen aan voedselzekerheid
van
Jacob, Hendrik en Toon Geerligs**

Jos Geerligs

De Horst aan de Oude Beek.
Bijdragen aan voedselzekerheid
van Jacob, Hendrik en Toon Geerligs.

1^e editie 2024
© Jos Geerligs

ISBN 9 789403 725499

Uitgever: Bookmundo.com
Verkrijgbaar bij de boekhandel en
via www.raccent.nl/winkel

Inhoud

VOORWOORD	11
<i>De leefwereld in elk hoofdstuk.....</i>	<i>11</i>
<i>Zichtbare en minder zichtbare veranderingen</i>	<i>14</i>
<i>Schrijf dat eens op.....</i>	<i>23</i>
1 DE OUDE BEEK.....	29
<i>Het brood wordt duur betaald</i>	<i>29</i>
<i>Karrensproen bij de Oude Beek</i>	<i>34</i>
<i>Spanning tussen denkwerelden.....</i>	<i>47</i>
2 DE HORST	51
<i>Dynamiek van geslachten</i>	<i>51</i>
<i>Uitpeuren en stropen.....</i>	<i>53</i>
<i>Economie wordt wetenschap</i>	<i>59</i>
<i>In de greep van de moderniteit.....</i>	<i>61</i>
2.1 HORSTMANS, LEEMREISE EN OOSTERIK OP DE HORST.....	65
<i>Horstmans in 1667 op de Horst.....</i>	<i>66</i>
<i>Leemreise op de Horst</i>	<i>68</i>
<i>De relatie tussen de Horst en Stelkamp.....</i>	<i>70</i>
<i>Oosterik op de Horst</i>	<i>71</i>
<i>Hertrouwen en verdelen</i>	<i>73</i>
<i>Oude gronden en woeste tijden</i>	<i>78</i>
2.2 ALFERINK, LUTTINGHOLT EN SASSE OP DE HORST	81
<i>Alferink naar de Horst.....</i>	<i>81</i>
<i>De familie Sasse van de Sasse.....</i>	<i>84</i>
<i>Een ambachtelijke tak van de familie Sasse</i>	<i>87</i>
<i>Gradus Alferink en Hendrika Sasse op de Horst.....</i>	<i>89</i>
<i>Naoberschap van vrije boeren</i>	<i>91</i>
<i>De schaarste – van kali, fosfaat en stikstof.....</i>	<i>96</i>
<i>Gradus heeft een lang leven.....</i>	<i>101</i>
2.3 JAN WILLEM ALFERINK TIJDENS DE MODERNE CRISES.....	103

<i>Hoe een schapenboer bouwvakker wordt</i>	103
<i>De wisselende functies van de Berkel</i>	109
<i>De kerk aan huis</i>	110
<i>Jan Willem en de moderne crises</i>	113
<i>Beernink naar de Horst</i>	115
<i>Uitsterven vanwege armoede</i>	118
<i>De boedelbeschrijving na overlijden van Jan Willem</i>	119
<i>De aard van het gemengde bedrijf</i>	128
<i>De kinderen van Jan Willem en Janna</i>	131
2.4 BEERNINK EN STOVERINK OP DE HORST	141
<i>Janna trouwt met Jan Hendrik Stoverink V</i>	141
<i>Het relatienetwerk van Janna en Jan Hendrik</i>	143
<i>Devotieprentjes nopen tot dieper graven</i>	147
<i>Verbonden boeren en brouwers</i>	152
<i>Ziekte en sterfte</i>	155
<i>Jan Hendrik brengt vakmanschap mee</i>	157
<i>Jan Hendrik rekent af</i>	159
<i>Het domein van Mientje</i>	165
3 JACOB GEERLIGS JR.	169
<i>Dagelijkse routines</i>	169
3.1 GEERLIGS UIT NEUENHAUS	175
<i>Op den Dijk in Uelsen</i>	175
<i>Van Münster naar Rekken in de Graafschap</i>	178
<i>Geerligs in Hummelo, Oosseld, Ruurlo en Arnhem</i>	180
<i>De familie Slegten in Ruurlo</i>	187
<i>Duitse idealisten te midden van ellende</i>	194
<i>Politieke onrust geeft ruimte</i>	196
<i>Geen cash maar wel vermogen</i>	198
<i>De diepe sporen van de tweede moderne crisis</i>	201
3.2 JACOB SR. VAN REINDERSHUUS	207
<i>Bewoners van Reindershuus vanaf 1872</i>	207
<i>Huinink uit Schependom</i>	209

<i>De kinderen van Jacob sr. en Grada</i>	217
<i>Marie Geerligs trouwt op Stelkamp</i>	220
<i>Het gezin van Gerard Geerligs.....</i>	227
<i>Na Marie en Gerard nog negen</i>	237
<i>De doorwerking van de tweede landbouwcrisis</i>	247
<i>De achterneven J. Slegten en J. Geerligs aan het werk.....</i>	253
3.3 JACOB JR. VAN DE HORST.....	257
<i>De parentelen van Toon Geerligs IV.....</i>	257
<i>De tijden van Jacob jr.</i>	260
<i>De naobers van Jacob.....</i>	264
<i>De Horst verbouwd.....</i>	272
<i>De verlegging van de Oude Beek.....</i>	277
<i>Technische en sociale veranderingen.....</i>	278
<i>Jacob draagt over</i>	282
<i>Nog voor de oude dag van Jacob</i>	285
<i>De devotieprentjes blijven achtervolgen.....</i>	286
<i>De waarde van keutels</i>	287
3.4 JACOB VAN DE BIOLOGISCHE MEST	293
<i>De omgekeerde wereld.....</i>	293
<i>Jacob in de crisis.....</i>	297
<i>Voortgaande ontwikkelingen.....</i>	304
<i>Mineralenimport en voedselzekerheid</i>	309
4 HENDRIK GEERLIGS.....	311
4.1 HENDRIK VAN DE HORST.....	313
<i>De A.H. Zwartschool.....</i>	313
<i>De cursussen handmelken.....</i>	316
<i>Uitvoeren van de melkcontrole.....</i>	318
<i>Vrienden van Hendrik en WO II</i>	319
<i>Nieuwsgierigheid en noviteiten</i>	326
<i>Marshallhulp in de praktijk</i>	332
4.2 MARIE VAN HET SLAT.....	335
<i>De Grönigers strijken neer bij Münster</i>	335

<i>De Grönigers op het Hof te Weenk</i>	339
<i>Het Sieverink en de familie Nijenhuis</i>	347
<i>Het experiment van Catrien en Toon</i>	355
<i>De familie Beijer uit Oosseld en Hengelo (G)</i>	368
<i>De gebroeders Beijer</i>	372
<i>De kinderen van Bernhard en Catrien</i>	376
<i>WO II komt dichtbij</i>	383
<i>Er is wat te delen</i>	388
<i>Marie naar de Horst</i>	390
<i>Het leven en de leer</i>	399
4.3 HENDRIK VAN DE KUNSTMEST	401
<i>De moderniteit schrijdt voort</i>	401
<i>De ontginning van het Veld</i>	405
<i>Graslandbeheer</i>	407
<i>Van rogge naar maïs</i>	408
<i>Bijvoeren met industrieel afval</i>	410
<i>Ziekte uitbraken bij varkens</i>	414
<i>Techniek, geld en kennis</i>	416
<i>Gebouwen voor varkens</i>	421
<i>Geld voor een koeienstal</i>	425
<i>Verwerven van grond</i>	428
<i>Mogelijkheden voor ontwikkeling</i>	434
4.4 STIKSTOFCYCLUS EN KRINGLOOPLANDBOUW	439
<i>De ontdekking van de scheikunde en de werking van N</i>	440
<i>Zeven verbindingen van de stikstofkringloop</i>	442
<i>Over koolzuurgas, fossiele brandstof en ontploffingen</i>	446
<i>Stikstof in het dier, de grond en de lucht</i>	448
<i>De graanimport en het doorspoeltoilet</i>	451
5 TOON GEERLIGS IV	455
<i>De laatste negentien dagen</i>	455
5.1 TOON VAN DE HORST	461
<i>Vooral veel lezen</i>	461

<i>Touwtrekken, paardendressuur en nog veel meer</i>	<i>464</i>
5.2 TOON VAN DE DRIJMEST	467
<i>De leefwereld en de systeemwereld.....</i>	<i>467</i>
<i>Hoe lang is een elastiek?</i>	<i>471</i>
5.3 TOON VAN DE GREEFVENHORST.....	475
<i>Financiering als leidend principe</i>	<i>475</i>
<i>Grond en gebouwen aan de Lage Scheidijk 7a.....</i>	<i>479</i>
<i>Stress en blessures</i>	<i>483</i>
<i>Toon en de systeemwereld denderen door</i>	<i>485</i>
<i>Aanslagen, prijzen en leningen</i>	<i>490</i>
<i>De vrijheid van Toon.....</i>	<i>494</i>
6 EEN TUSSENSTAND	497
<i>De werkelijkheid en de voorstelling.....</i>	<i>497</i>
<i>Tussen Bijbelse retoriek en moderne logica</i>	<i>502</i>
<i>De Oude Beek</i>	<i>505</i>
<i>De Horst</i>	<i>510</i>
<i>De familie Geerligs naar de Greefvenhorst.....</i>	<i>511</i>
<i>Importen van granen en oliezaden.....</i>	<i>512</i>
<i>Het belang van een gezonder menu.....</i>	<i>516</i>
<i>Samenhang van productie en consumptie.....</i>	<i>517</i>
7 HET SPOOR VAN BIDPRENTJES	533

‘Morgen is gisteren gemaakt.’

Johan op de Beeck (2024) De Verscheurde Staten van America.

‘Ik heb al een slecht geheugen zolang ik me kan herinneren.’

Herman Finkers (2013) Uit: De zon gaat zinloos onder, want ...

‘As we know, there are known knowns;

there are things we know we know.

We also know there are known unknowns;

that is to say we know there are some things we do not know.

But there are also unknown unknowns –

the ones we don't know we don't know.’

Donald Rumsfeld (2002) Defense Department meeting.

‘Well, we know where we are goin’

But we don’t know where we’ve been

And we know what we’re knowin’

But we can’t say what we’ve seen ...’

Talking Heads (1985) Road to Nowhere.

玉不琢 不成器 人不學 不知義

Als men jade niet polijst, is het geen kostbaar ding.

Als een mens niet leert, heeft zijn leven geen zin,

want de normen, waarden en respect van het leven

kent hij niet en dus zal hij nooit talentvol worden.

Uit de Sanzijing, een chinees schoolboek uit 13^e eeuw.

Voorwoord

Jacob Geerligs jr. voelt in 1925 een koele noordoosten ochtendwind.¹ Hij kent de betekenis ervan: ‘Vast weer!’ Hij kijkt uit gewoonte toch naar de lucht. Die noordoostenwind betekent in de zomer langdurig droogte en in de winter aanhoudend vorst. Altijd kijkt Jacob naar de lucht, omdat die vertelt welk werk hij kan doen, hoe hij zich moet kleden en hoe de gewassen zich zullen houden.

Het is 1955. *Hendrik Geerligs* wikkelt een transformator voor zijn radio. Hij kijkt op de teller van zijn zelf gefabriceerd ‘draaibankje’ voor de omslagen die hij maakt om de koperdraad netjes op een spoel te wikkelen. Die omslagen komen nauw, want Hendrik heeft precies berekend hoe hij spanningsverlies in de trafo met extra wikkelingen kan compenseren.

Toon Geerligs IV kijkt in 1985, terwijl zijn mooiste koe uit zijn trailer loopt bozig om zich heen.² Die trailer gebruikt hij ook voor het transport van zijn sportpaard. De koe is van top tot teen gesoigneerd. Haar vacht is met shampoo gewassen en haar uier en buik zijn zo geschoren dat haar dikke bloedaderen onder de huid prominent naar voren springen. Maar zijn koe mocht van keurmeesters niet vooroplopen tijdens de nationale fokveedag in Utrecht. Toon spreekt van vriendjespolitiek.

De leefwereld in elk hoofdstuk

Een mens wordt meer dan hij zelf ervaart gevormd door zijn omgeving. Een boerderij, de Horst is een deel van de vormende omgeving van opa Jacob, vader Hendrik en broer Toon. Om een boerderij te typeren, worden harde feiten genoemd en kengetallen gebruikt. Maar we zullen zien dat die feiten en kengetallen niet alles zeggen over een omgeving.

Herkomst is ook een deel van de omgeving. Bij herkomst denken we vooral aan stambomen. Maar naast familie zijn ook andere relaties van belang. Want in relaties delen we gedachten, gewoonten en concepten.

Het leven en werk van Jacob, Hendrik en Toon zijn voortzettingen van gedachten, gewoonten en concepten uit hun omgeving. Routines van toen kunnen bouwstenen zijn van het nu en voor de toekomst. In een familie nemen opeenvolgende geslachten van elkaar over wat hen past. Invloeden van boerderij, relaties en tradities werken tegelijkertijd en op

¹ Namen van personen waarvan een bidprentje is bewaard, zijn cursief geschreven.

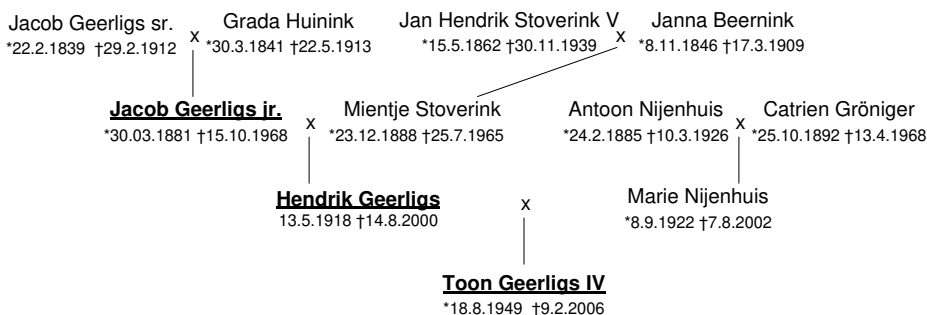
² Overeenkomende familienamen zijn onderscheiden met een Romeins nummer, of sr. en jr.

elkaar in. Die samenloop maakt het verloop van een ontwikkeling onzeker en kansrijk. Een geschiedenis is vaak herkenbaar maar herhaalt zich niet.

Hoofdstuk 1 plaatst de Horst aan de Oude Beek. De Oude Beek is een 8 km lang stroompje door een uitgepeurd Gelders landschap. Het verhaal vertelt hoe roofofbouw en beheer een duizenden jaren oud landschap hebben gevormd en hoe het landschap door eisen aan transport, bewoning, ontwatering, cultuurtechniek en natuurtechniek steeds verandert.

Parentelen van geslachten laten voor een deel de werkelijkheid van een omgeving zien. Variatie in de grootte van gezinnen en kraamvrouwen- en kindersterfte duiden op gebrekkige medische zorg. Mensen die laat of helemaal niet trouwen illustreren economisch slechte tijden. Grote gezinnen borgen weliswaar zorg voor de oude dag, maar zijn ook een gevolg van de beperkte kansen en vrijheden van anticonceptie.

Hoofdstuk 2 gaat over de vroege bewoners van de Horst voor zover die bekend zijn. Trouwen in de vrouwelijke lijn brengt de Horst op naam van de families Horstman, Leemreise, Oosterik en Alferink. Die Alferink trouwt met een Beernink en de Beernink daarna met een Stoverink en uit dat laatste huwelijk is Mientje Stoverink geboren, zie Figuur 0a.

Figuur 0a: Jacob jr., Hendrik en Toon Geerlig's IV op de Horst.

Vanaf 1670 heeft de boerderij niet te koop gestaan. In de 18^e en 19^e eeuw wonen en werken er vijf geslachten met de dan gangbare technologie, politiek, wetenschap en filosofie. Dat is aan de vooravond van de importen van granen en oliezaden uit heel de wereld. Importen die het concept van boeren op zandgrond op zijn kop zullen zetten.

Hoofdstuk 3 beschrijft de voorouders van *Jacob Geerlig's jr.* met de parentelen van Geerlig's en Huinink. Deze parentelen tonen het lijden en

profiteren van twee landbouwcrises in 19^e eeuw. Diezelfde crises geven de aanzet voor een neoliberale politiek. Achteraf gezien zijn de boeren toen beland in een tredmolen van innoveren om te overleven. Aan het begin van de 20^e eeuw komt een nieuw concept van *graanteelt* voor veehouderij van de grond dat zich ontwikkelt tot *graanimport* voor veehouderij. Het aantal boeren eerst neemt toe. In de roaring twenties heerst een optimisme evenals later bij de wederopbouw na WO II. Ertussen tijdens de recessie laten Jan Hendrik Stoverink V en Jacob Geerligs jr. dat concept weer los.

Hoofdstuk 4 gaat over *Hendrik Geerligs* en *Marie Nijenhuis*. Aan de orde komen het parenteel van de moeder van Marie, Catrien Gröniger, dat van haar vader *Toon Nijenhuis* en dat van haar stiefvader *Bernard Beijer*. Die parentelen verhalen over het stichten van boerderijen en de dynamiek van boerenfamilies. Hendrik Geerligs is een kind van de technologische voortuitgang na de industriële revolutie. De voedselzekerheid wordt geborgd door fossiele brandstof voor 1) graanimporten en parallel daaraan voor 2) productie van ammoniumnitraat (NH_4NO_3) als stikstofkunstmest. Het is voor Hendrik warmlopen voor de wedloop in de voedselproductie. De beurskrach van 1929 en WO II gooien eerste nog roet in het eten maar daarna wordt eerst de Nederlandse en dan de Europese markt overspoeld met goedkoop voedsel. De hogere productiviteit brengt na de groei van het aantal bedrijven een sanering teweeg.

Hoofdstuk 5 vertelt over Toon. Na het hosanna over innovatie komt in zijn bestaan de schaduwzijde van liberaal beleid in zicht. Aan het eind van de 20^e eeuw escaleert het nieuwe concept van voedselproductie. Graanimporten vergroten de bestaanszekerheid van de West-Europeanen enorm vindt de een. Zij werken destructief in ecologisch, economisch en mentaal opzicht vindt de ander. In 1990 reeds somberen ambtenaren dat boeren hun *licence to produce* verliezen en buiten het ministerie voelen boeren al een verlies van een *licence to be*. Boeren mogen er niet meer zijn van de veeleisende burger en niet van de bikkelarde conculega, concurrent en collega. Het innoveren door de een, betekent saneren voor de ander. Het neoliberalisme toont zijn ware gezicht, maar door hebzucht boven solidariteit te stellen gaat sanering door. Een terugkeer naar biologische teeltwijzen en kringlooplandbouw en afzien van bestrijdingsmiddelen en kunstmest betekenen echter een terugdraaien van het concept van *graanteelt voor veehouderij* naar de vergeten *veehouderij voor graanteelt*. De geschiedenis leert dat we daarvan weinig goeds kunnen verwachten.

Hoofdstuk 6 maakt de balans op voor de Oude Beek en de Horst, voor

de familie Geerligs op de Horst en voor de voedselzekerheid. Die balans is triest. Veilig stellen van oude belangen en symptoombestrijding domineren de politiek. Landschappen zijn onherstelbaar verknoeid. Boerderijen zijn beëindigd en boerenfamilies zijn boer af. Voedselzekerheid, dat is fysieke, sociale en economische toegang voor ieder tot voldoende, veilig en gezond voedsel, raakt mondiaal gezien uit zicht. We nemen in dit hoofdstuk de natuurlijke productiviteit van klei-, veen- en zandgronden onder de loep. We ramen vervolgens wat zonder bemesting van het land verwacht mag worden. Omdat het niet lukt voedselzekerheid te realiseren zonder bemesting, ramen we daarna ook de kwaliteit van voedselzekerheid met een 50 en 150 kg N-aanvulling. Ook bij die bemesting zal wie veel vlees wil eten dat vlees of het graan voor dat vlees moeten importeren. De ramingen laten zien dat door intuïtie ingegeven en door idealisme gedreven ideeën over voedselproductie meestal aanlopen tegen een onvermoed harde biologische en economische werkelijkheid.

Hoofdstuk 7 reflecteert op de relatienetwerken van Jacob, Hendrik en Toon en hun familie. Een index van bijna 400 bidprentjes wijst daarbij de weg terug naar het boek. De bidprentjes uit de missalen zijn een equivalent van de adressen in een mobieltje. Zij het met een belangrijk verschil, waar de bidprentjes blijf geven van eerbied voor de ander, zijn de e-adressen praktisch handig en een middel voor promotie van dikke ik.

Zichtbare en minder zichtbare veranderingen

Jacob, Hendrik en Toon zijn verschillende persoonlijkheden, met een eigen ontwikkeling en verschillende manieren van denken en handelen. Maar zij handelen ook in verschillende omstandigheden. Op het bedrijf van Jacob zijn voor een jaarproductie van 6.000 kg melk twee volwaardige arbeidskrachten (VAK) aanwezig. Toon realiseert met één VAK 600.000 kg melk per jaar. De kale cijfers suggereren dat Toon een verschil in productiviteit met een factor 200 op zijn conto kan schrijven.

Het bedrijf van Jacob is ruim 9 ha (hectare) groot en hij heeft de mest van 3 koeien en 3 kalveren om daarmee rogge te verbouwen. Hij heeft een veebezetting van 0,5 grootvee eenheden (GVE) per ha. Toon heeft zijn vee niet voor de mest maar voor de melk. Hij heeft 95 melkkoeien met 50 stuks jongvee op 35 ha. Dat zijn bijna 3,5 GVE/ha. Dat is een factor 7 groter.

De gemiddelde bedrijfsomvang in de tijd van Jacob is 3 ha. Jacob zit daar met 9 ha een factor 3 boven. Wanneer Toon in 2005 zijn bedrijf van 35 ha verkoopt is de gemiddelde bedrijfsomvang 25 ha. De schaal is 8 keer

groter geworden en zijn bedrijfsgrootte is nog 1,4 keer het gemiddelde.

Dit type cijfers gebruiken vakmensen voor bedrijfsvergelijking en voor het markeren van de topositie van de Nederlandse landbouw in de wereld. De technologiegedreven bedrijfseconomische ontwikkeling wordt zo met harde feiten omschreven. Maar toch is dit rekenwerk te zakelijk om de betekenis van het werk van drie generaties samen te vatten.

Jacob heeft nooit van GVE/ha en VAK's gehoord. Het is formeel en eenzijdig jargon uit een moderne agronomische systeemwereld. Dit soort cijfers geeft geen grenzen van duurzaamheid aan. Daarvoor bestaan op de keper beschouwd geen cijfers. Denk bij grenzen aan duurzaamheid aan de last die een persoon kan dragen, de melk die een koe kan geven, het voer dat een ha land kan opbrengen, de betekenis van biotoop en landschap, de waarde van grond- en oppervlaktewater enzovoort. Het jargon geeft op een bedrijfseconomisch spoor de snelheid aan van een technologiegedreven trein. Het jargon over de trein is precies over het rendement, maar noemt geen bestemming. De cijfers vertellen de bedrijfsopvolgers niet of zij in deze rijdende trein moeten stappen en ze vertellen evenmin hoe de trein is bij te sturen. Kan dat überhaupt?

Jacob wil niet eens van kengetallen horen. Hij heeft andere waarden. In zijn traditionele opvatting speelt eer(bied) een belangrijke rol en hij mist dat in de moderne tijd. Hij zou versteld staan van het gemak waarmee mensen in de 21^e eeuw als het maar even kan hun verplichtingen vergeten wanneer dat technisch of economisch opportuun is. Jacob ziet in 1950 een rokende auto langs de Horst rijden en zegt: 'As dat zo deur geet, köj straks het slootwater neet meer drinken!'. Zijn zeggen berust niet op technisch of ecologisch inzicht, maar op gevoel voor verhoudingen.

Er zijn tal van zichtbare dingen veranderd sinds de Gouden Eeuw rond 1650 en meer nog sinds de Industriële Revolutie rond 1850. Maar er zijn ook dingen veranderd die minder zichtbaar zijn. Marco van Basten geeft daarvan een sprekend voorbeeld.

Tijdens de Europese kampioenschappen voetbal van 2024 stelt het Nederlands elftal eerst teleur. De spelers zeggen tegen de pers dat er harde woorden zijn gevallen en dat ze beter hun best zullen doen. Marco heeft geen vertrouwen in die reflectie. 'Vroeger leerden wij op straat voetballen en dat ging er, correcties inclus hard aan toe. Nu komen voetballers uit opleidingen waar alles volgens het boekje is voorgedaan met als gevolg dat op het veld niemand het spel kan corrigeren. Zolang dit niet doorklinkt in evaluaties, blijft het doelloos schuiven.' Wat Van Basten 'op straat' noemt

is het realisme van de leefwereld en wat hij ‘uit het boekje voordoen’ noemt is de logica van de systeemwereld. In dit boek komt dat verschil van leefwereld en systeemwereld in allerlei situaties aan de orde. Dat is niet vreemd, want iedereen loopt er tegenaan.

Uw auteur bijvoorbeeld wordt 75 jaar en gaat bijtijds zijn rijbewijs verlengen. De beambte aan het gemeentelijk loket vergelijkt de ingeleverde pasfoto met die op de ID-kaart en ziet dat beide foto’s dezelfde zijn. ‘Deze foto is niet recent’ zegt ze alert. ‘Hij is gelijkend’ zeg ik dan. Maar formeel redeneren wint van intuïtie en realisme. Ik moet naar de fotograaf.

Uw auteur stuurt een pakketje naar zijn tante in het klooster. De portier van dienst doet niet onmiddellijk open. De bezorger laat een kaartje achter om het pakketje af te halen. Slotzuster Hadewych mag echter niet naar buiten. Met het geretourneerde pakketje ga ik later naar de post. ‘Uw bezorger wordt zeker betaald om aan te bellen en niet om te bezorgen’ zeg ik. ‘U moet toch weer betalen’ zegt de zzp’er dan. Niets te willen, afrekenen, want systeemlogica gaat voor intuïtie en realisme in het leven.

Komt uw auteur bij de apotheker voor een herhaalrecept. Zegt de assistent: ‘Er is meer dan een jaar verlopen en dan moet u weer betalen als bij een eerste verstrekking.’ ‘Ik moet om te besparen medicijn eerder weggooien?’ vraag ik dan. ‘Ja!’ Logica gaat voor realisme.

Zo neemt een onzichtbare wereld bezit van de zichtbare wereld. Formeel redeneren domineert het toeslagenloket, het toetsenonderwijs, de formulierenhuiszorg en nog meer. Het formele lijkt overal de baas. Het absurde is dat ‘mensen in functie’ zowel bij gemeente, post als apotheek deze gang van zaken gewoon vinden. Want het is inderdaad logisch en mooi beredeneerd maar het is ook een beetje wereldvreemd en niet realistisch. Een houdbaarheidsdatum voorspelt geen bederf. Het formele moet altijd waarschuwen, maar zou niet altijd moeten bepalen.

Terug naar Jacob. Zijn wereld berust op routines, verplichtingen en eer. Akten die hij tekent bij trouwen en aankopen bevestigen wat hem betreft het realisme van de leefwereld; in het Saksisch ‘Waj doot en waj neet doot’. De wereld van Toon is zowel realistisch als logisch. Het fosfaat op zijn bedrijf is realisme dat los staat van de logica van het fosfaat in zijn boeken.

Jacob aanvaardt de wereld. Hij heeft vrede met de beperkingen van het bestaan. Hij gedraagt zich stoïcijns. Hendrik maakt zijn wereld. Hij leidt een leven van verbazing over de techniek; hij geniet van de onbegrensde vrijheden die het redeneren en de systeemwereld bieden. Maar formele systeemwerelden gaan een eigen leven leiden en het opleggen daarvan tergt

Toon. Zijn ergernis daarover is blijvend. Toon is geen stoïcijn.

De leefwerelden van Jacob, Hendrik en Toon verschillen nogal. Hun systeemwerelden ook. En hun persoonlijkheden verschillen, waardoor ze verschillend met die werelden omgaan. In korte tijd kunnen dingen die niet goed zichtbaar zijn enorm veranderen en kunnen mensen erdoor uit elkaar groeien. Dat gaat soms zo ver dat groeperingen elkaar niet meer verdragen. Zo ver zelfs dat het thuis niet veilig is.

De aan woede grenzende ergernis van Toon staat niet op zich. Veel boeren zullen zijn reactie herkennen. Gedupeerden door gaswinning moeten realiteit bewijzen met formele middelen. Dat overkomt ook slachtoffers in de toeslagenaffaire. Of van hoog water. Het overkomt eenieder die tussen de kaken van een parse krokodil belandt. Hoe kan een betrokkene dit zo scherp ervaren en een dienstverlener geheel ontgaan?

Wanneer we greep willen op een probleem, kunnen we te rade gaan bij de filosofie. Welke vragen zal een filosoof stellen bij het realisme van de praktijk en bij de logica van de redenering? Floris Alkemade, voormalig Rijksbouwmeester schrijft: *'Het idee van de Griekse wijsgeer Empedocles (490/430 v. Chr.) is dat alle stoffen zijn opgebouwd uit vier elementen: Aarde, Water, Lucht en Vuur. Deze vier elementen streven naar een vaste plaats, in evenwicht ten opzichte van elkaar. Een uitzonderlijk helder en krachtig model dat ruim tweeduizend jaar overleefd is gebleven.'*³

Jacob Geerligs jr. is van het realisme in de praktijk en zijn intuïtie sluit aan bij dit idee van slechts vier elementen. Hij wil een 1:1:1-verhouding tussen de aarde: water: lucht van zijn bouwgrond. In zijn 1.000 jaar oude routine is stalmest het middel om bouwland in die toestand te brengen.^{4,5} Bodemkundigen willen dit overigens nog steeds.

Het verhaal over aarde, water, lucht en vuur is wetenschappelijk gezien onzin, maar het leidt nog steeds een krachtig eigen leven, meent Alkemade: *'Hoewel de chemische onderbouwing van deze indeling in vier elementen uiteraard achterhaald is, vormt deze in al zijn eenvoud nog steeds een bruikbaar model om te zien hoe de vlag erbij hangt als we de fysieke staat van*

³ Floris Alkemade - Rijksbouwmeester (2022) *De toekomst van Nederland*, 37-38.

⁴ De populaire *ruige mest* is stalmest uit de veestal, een mengsel van vaste- en vloeibare uitwerpselen en strooisel – meestal stro, maar bijvoorbeeld ook heide.

⁵ Het is voor een goed begrip van bemestende waarde, kringloop, verliezen en vervuiling van milieu en natuur van wezenlijk belang onderscheid te maken vloeibaar (plas, urine, gier, aalt of ale), vast (poep, fecaliën, uitwerpselen en stront), beide (beer en drijfmest) en combinaties van 'beide' met strooisel (mest, stalmest, potstalmest en ruige mest).

een complexe wereld willen beoordelen.' Landbouw op basis van aarde, water en lucht speelt in deze tijd nog steeds door in het redeneren van bezorgde burgers die streven naar duurzame, biologische- of kringlooplandbouw. Naar hun idee zijn de aarde, het water en de lucht *schoon/rein* en *biologisch/gezond* of *chemisch/onrein* en *intensief/ongezond*; dat lijkt een helder verhaal. Het is voor leken inderdaad een aansprekend beeld. Maar de wereld is niet lineair en simpel, zij is zoals Alkemade stelt complex.⁶

Jacob weet uit ervaring dat aarde, water en lucht in een goede verhouding nodig zijn voor de groei van gewassen. Hij weet dat de natuur instort zonder zonnevuur. Jacob gebruikt bij zijn werk op de houtwal vuur. Maar zijn concept van landbouw berust niet op het branden om met houtas te bemesten. Hij gebruikt in plaats van branden een in de Middeleeuwen ontwikkeld concept van *veehouderij in dienst van de landbouw, of veehouderij voor graanteelt* om met mest van dieren de productiviteit van grond te behouden. Dit Middeleeuws concept van boeren op zandgrond wankelt aan het eind van de 19^e eeuw. Eigenlijk om twee redenen. Door meer dan 1.000 jaar van *veehouderij voor graanteelt* zijn de mineralen verdwenen uit de groengronden en het bouwland. De ooit aanwezige mineralen zijn afgevoerd of uitgespoeld. De grond is uitgepeurd. Vanaf 1850 is door een alsmaar toenemende import van goedkope granen en oliezaden op de zandgronden met de roggeteelt steeds minder te verdienen. Binnen enkele decennia is het gedaan met het concept van *veehouderij voor graanteelt*. Er speelt meer, want wat gebeurt er?

De productiviteit van de zandgrond gaat omhoog door een stroom van mineralen⁷ naar boerderijen door de landbouwhuisdieren te voeren met geïmporteerde granen en oliezaden. Aanvullend gaan boeren kainiet ($\text{MgSO}_4 \cdot \text{KCl}$) strooien voor kali (K), slakkenmeel $\{\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2\}$ voor fosfaat (P) en chilisalpeter (NaNO_3) of guano (mest van zeevogels) voor stikstof (N).⁸ Deze kunstmest verhoogt de productiviteit verder. De N-bemesting op cultuurgrond is 200 – 400 kg N/ha in 2024.

Er gebeuren sinds 1900 in wisselwerking tal van elkaar versterkende

⁶ Complexiteit is een wiskundig begrip. Het wil zeggen dat de ontwikkeling van een gesloten systeem onvoorspelbaar wordt, wanneer daarbinnen naast elkaar meer processen werkzaam zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de ontwikkeling van het weer, een kind of de economie.

⁷ Mineraal in de betekenis van voedingszouten en asbestanddelen.

⁸ C. Blokker (1913) *Na acht jaren Kunstmestgebruik op Zandgrond*, Eerbeek: Kali-Syndicaat, geeft voor de zandgronden een adequaat bemestingsadvies met kunstmeststoffen. En wel bij een ontginning als ook voor de teelten rogge, aardappelen, voederbieten en knolrapen.

dingen tegelijk: *veehouderij voor graanteelt* brengt door importen steeds minder op, *graan voor veehouderij* brengt door groeiende koopkracht steeds meer op, de K, P en N die op de bedrijven achterblijft verhoogt de productiviteit van zandgrond, het gebruik van kunstmest verhoogt de productiviteit van zandgrond verder, bedoelde en onbedoelde N-bemesting schaadt de natuur enzovoort. Het Karolingisch middeleeuws slagenstelsel verandert rond 1900 in een onherkenbaar ander concept.

Rond 1975 komt de agrarische waarde van de ooit waardeloze zandgronden op de hoogte van de zo geroemde vruchtbare kleigronden van de Nederlandse Delta. Dat is het punt waarop de mineralenrijkdom van de zandgrond door de aanvoer van K, P en N uit graanimporten in de buurt komt van die van kleigrond, waarna veel boeren een voorkeur hebben voor zandgronden omdat die beter zijn te bewerken.

De aanvoer van N in bosgebieden is door onbedoelde bemesting, emissie uit vele bronnen bereikt rond 2000 een maximum van 50 kg per ha. Bomen vangen veel emissie op. Door beleid is de aanvoer in 2024 al de helft lager. Stikstofgevoelige bosgebieden kunnen 15-20 kg N/ha aan. Tussen 1990 en 2020 neemt door de aanvoer de N-voorraad in bossen toe met 1.300 kg.⁹ Dat is wel eventjes wat anders dan uitgepeurde woeste grond.

Het cultuurtechnisch concept sinds 1900 benut moderne wetenschap en technologie. Dat wil zeggen naast scheikunde zoals hierboven, ook erfelijkheidsleer en mechanische techniek. Jacob kent de scheikunde van het cultuurtechnisch concept niet. Dat ligt voor Hendrik anders. Die heeft weet van moderne scheikundige elementen. Hij leert in 1932 dat een muis onder een stolp stikt door gebrek aan het *element* zuurstof (O_2). Dat een plant onder een stolp niet groeit door gebrek aan de *verbinding* koolzuurgas (CO_2). En dat planten en dieren dag en nacht groeien. Het verschil is dat om energie op te doen, dieren eten en planten in de zon staan. Dit redeneren over dingen die je feitelijk niet ziet, is een kolfje naar de hand van Hendrik. Dit is wel even een ander verhaal dan dat over de vier elementen water, aarde lucht en vuur. Na de geboorte van Hendrik in 1918 begint de industriële productie van ammoniumnitraat (NH_4NO_3), eerst voor munitie en daarna voor stikstofmeststof. Hendrik leert om met

⁹ L. van der Storm (2024) Nieuwe metingen: juist in bossen komt veel meer stikstof terecht dan we dachten. *Trouw, voorpagina* 11.9.2024. bericht over onderzoek van Wim de Vries hoogleraar milieusysteemanalyse en Anjo de Jong van WUR.

het ammoniumnitraat de teelt van gewassen te manipuleren.

Voor Toon ligt het weer anders. Hij wordt meegezogen in een trend, die in 1880 inzet met de importen granen en oliezaden met stoom- en motorschepen. Die importen groeien tot in 1928. Tijdens de crisisjaren na 1928 en door WO II storten de importen tijdelijk in. Zij herstellen na 1948 zodra er weer deviezen zijn en groeien daarna enorm. Door de import groeit de mengvoederindustrie als kool.¹⁰ Mede door de mineralen die vrijkomen uit opgegeten en verteerde granen en oliezaden loopt de verrijking/vervuiling van aarde, lucht en water uit de hand. Het gevolg is dat bij Toon de drijfmest bij wijze van spreken over de laarzen stroomt. De cultuurtechniek ontspoord en blijkt praktisch en politiek niet te beheersen. De natuurtechniek springt rond 1975 in het gat en krijgt de ruimte. Dat is een forse tegenkracht. De natuurtechniek is een logische benadering van natuur- en landschapsbouw. Zij beoogt een planmatig inrichten en beheren van landschap, biotoop en natuur.

Een veranderend klimaat is het thema van de 21^e eeuw. Trouw schrijft op 30.8.2024 dat 97 tot 99,9% van de klimaatwetenschappers er van overtuigd is dat de mens de oorzaak is van klimaatverandering. Er is sprake van een crisis meent 88% van hen. Het gebruik van fossiele brandstof en het vrijkomen van CO₂ uit die brandstof speelt daarbij een hoofdrol. De toename van de voedselproductie in de 20^e eeuw steunt op gebruik van fossiele brandstof. De arbeidsproductiviteit op de Horst wordt mede door het gebruik van dieselolie en elektriciteit binnen drie generaties 200 keer groter. Voedselzekerheid, fossiele energie en klimaatverandering zijn dus aan elkaar gekoppeld. Voedselzekerheid staat vanwege de klimaatcrisis op losse schroeven. De levens van Jacob, Hendrik en Toon die in opeenvolgende hoofdstukken aan de orde komen, illustreren hoe die koppeling in elkaar zit. Zicht op de koppeling van voedselzekerheid, fossiele energie en klimaatverandering maakt duidelijk wat nodig is om voedselzekerheid te borgen. Wanneer, zoals in hoofdstuk 6 'Importeren van granen en oliezaden' aan de orde komt, iedereen bijvoorbeeld weer vlees consumeert zoals in 1950, zijn de problemen sneller opgelost dan met een energietransitie op korte termijn mogelijk is. De sleutel en opgave liggen voor een deel bij consumptie en consument.

Bij het beschouwen van deze ontwikkelingen in de landbouw is sprake

¹⁰ Meng- of krachtvoer bevat granen en bijvoorbeeld perskoek van soja en pinda uit de productie van spijsoolie en andere restproducten. Ruwvoerders zijn bijvoorbeeld gras en maïs.

van een verschil tussen enerzijds de leefwerelden van boeren/producenten, industriëlen/verwerkers, burgers/natuurbeschermers en consumenten/koopjesjagers en anderzijds de systeemwerelden van wetenschappers/analisten, wetgevers/regelaars en bestuurders/handhavers. Ook onderling zijn er tegenkrachten. Een voorbeeld is de *Interimwet beperking varkens- en pluimveehouderijen* van november 1984, nu 40 jaar geleden. Minister Gerrit Braks wil de verrijking/vervuiling met fosfaat beperken door de bouw van stallen te matigen. Die maatregel leidt op oudejaarsdag tot overuren op gemeentehuizen om op de valreep bouwvergunningen te verstrekken. Er zijn boeren en burgers die deze ondermijning toejuichen, billijken of anderen die haar veroordelen. De situatie is dat de geest van de wet niet voldoende is gecommuniceerd en de letter van de wet via geitenpaadjes is omzeild. Er bestaan verschillende leefwerelden naast de systeemwereld van de interimwet van Braks.

Het beleid van Braks laat het concept van *graanteelt voor veehouderij* dat dan al *graanimport voor veehouderij* is, buiten beschouwing. De wet beperkt de graanimporten voor de dierlijke productie niet. De wet matigt de stallenbouw om zo verrijking/vervuiling van cultuurgrond met de mineralen kali, fosfaat en stikstof (K, P en N) te beperken. De indirecte maatregel van Braks pakt het probleem zelf niet aan en dat geeft onduidelijkheid over de beleidsdoelen en mogelijkheden om effectief te handhaven. Sinds 1880, tot november 1984 en nu nog steeds is immers sprake van mineralenimporten, maar dat is niet benoemd. Vage doelen en indirecte maatregelen vormen het politieke landschap met geitenpaadjes.

Een ‘geitenpaadje’ is het ondermijnen van de doelen van een wet door onvolkomenheden in de wetstekst te gebruiken voor het behartigen van een kortetermijnbelang in een praktische situatie. Het geitenpaadje is geen afweging van logica tegen realisme, maar bedrog. Het toestaan van deze slimmigheid schept wantrouwen en werkt ontwrichtend. Wanneer een geitenpaadje voor de rechter komt, maakt die er gehakt van.¹¹ De rechter maakt in zijn uitspraak namelijk wel de afweging van enerzijds de doelen achter de logische bewoordingen in de wetstekst en anderzijds het realisme van belangen in praktische situaties.

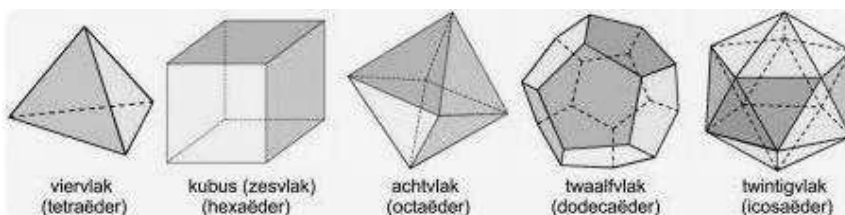
De familie Geerligts op de Horst voert in de tijd van Braks gesprekken over een buur en ver familielid die een grote bouwvergunning uit de hoge

¹¹ Een rechter neemt kennis van de Memorie van Toelichting bij een wet die naar de Tweede Kamer gaat. Hij weet zo hoe de wet is bedoeld en hoe hij de tekst moet lezen en begrijpen.

hoed tovert. Hij bouwt daarna ook nog eens groter dan is vergund. Hoe verhit de gemoederen in huis ook raken, de discussie eindigt in berusten. Je moet weer verder met elkaar, altijd. Dat is naoberschap.

Naoberschap geeft vorm aan een vanzelfsprekende behoefte om elkaar te helpen. Overal op de wereld waar sociale voorzieningen en pensioenen ontbreken bestaan functioneel naoberschap en samengestelde gezinnen. In een sociaal georganiseerde samenleving neemt de verzorgingsstaat de zorgtaken over. De intuïtieve zorgtaken komen in de knel omdat mensen er minder tijd voor hebben door een grotere arbeidsparticipatie en vanwege de formalisering en handhaving van sociale wetten. Mensen in de bijstand die elkaar helpen door een huishouden te vormen, krijgen problemen. Het naoberschap legt het af in de formele systeemwereld. Maar handhaving van de formele zorg blijkt ook lastig, evenals van formele agrarische productie, van formeel natuurbeheer enzovoort.

Hoe kunnen leef- en systeemwereld zo tegenover elkaar staan? Wel, de geschiedenis voorziet in een leerzaam verhaal over realisme en logica. Na de praktische Griek Empedocles verschijnt de rationele Griek Plato *427 †347 v.Chr. op het toneel. Volgens Plato hebben de goden, waar zijn geest van afstamt *alles* wat er te weten is in al hun systeemwereld geplaatst en dus ook de elementen aarde, water, lucht en vuur. Plato zoekt bij dat gegeven een logisch bewijs en gebruikt daarvoor het bestaan van slechts vier regelmatige polyeders. Te weten een tetraëder: viervlak van driehoeken, een hexaëder: kubus of zesvlak van vierkanten, een octaëder: achthoek van driehoeken en een icosaeëder: twintigvlak van driehoeken, zie Figuur 0b. Het dodecaëder is op dat moment niet bekend.

Figuur 0b: Vijf regelmatige polyeders – Platonische lichamen.

Plato vindt dat de vier unieke meetkundige ruimtelijke constructies het bewijs zijn van slechts vier elementen: aarde, water, lucht en vuur. Het is de schoonheid van een eenvoudige stelling die de redenering ondersteunt.

Dit is onzin, maar op gezag van Plato gaat de redenering erin als koek.

Maar dan gebeurt zoals wel vaker in de wetenschap toch iets wat niet is voorzien. Er verschijnt een zwarte zwaan. In dit geval is die zwarte zwaan een dodecaëder. Plato zelf construeert met regelmatige vijfhoeken een ruimtelijk twaalfvlak. Dit meetkundig succes ondermijnt zijn stelling voor het natuurkundig bewijs van vier unieke elementen. Plato redt zijn eerdere stellingname door voor deze dodecaëder een vijfde uniek element in de natuur aan te wijzen, namelijk hemelmaterie of ether. Die ether is er dan al lang weten de goden, maar zij is dankzij de dodecaëder eerst dan door mensen opgemerkt. Dat is elitaire bluf van de bovenste plank.

Plato heeft kunnen weten van een ander idee van materie. Democritus *460 †371 v.Chr. stelt dat elementen om *'atomen gaat in een lege ruimte. Combinaties van die atomen vormen de waarneembare dingen'*, maar de wetenschap negeert deze stelling. De wetenschap gaat mee met Plato. Pas twee millennia later krijgt Democritus erkenning vanuit de moderne scheikunde. Van het idee van de vier elementen blijkt achteraf dat zowel het realisme als de logica ontbreken. Want wie heeft ooit een relatie gezien van bijvoorbeeld aarde met een polyeder of heeft die relatie ooit *begrepen*? Achteraf is het gemakkelijk dit triomfantelijk zo te stellen.

De Platoonse dwaling leert dat abstracties en systeemwereld geen werkelijkheid en leefwereld zijn, maar helpen gedachten te ordenen. De dwaling leert ook routines te wantrouwen, want die kunnen berusten op achterhaalde uitgangspunten en toch eeuwenlang standhouden.

We leren van de ijdelheid van Plato dat experimenten noch ideeën absolute of eeuwige waarde hebben. De werkelijkheid (leefwereld) is te veranderlijk en te ingewikkeld om helemaal te kunnen begrijpen. Het is niet mogelijk haar sluitend te beschrijven in een systeemwereld. Intuïtie echter, die op gewenning en gewoonten berust en alles wat niet te begrijpen is voor lief neemt of aan de goden toeschrijft, geeft weliswaar houvast voor de korte termijn maar helpt mens en mensheid evenmin vooruit.

Schrijf dat eens op

Het is goed voor te stellen dat situaties van enkele eeuwen geleden nu zijn vergeten. Er is in de geschiedenis van de mensheid dus al heel veel vergeten, want een eeuw is niets op de 300.000 jaar dat *Homo sapiens* bestaat. Maar dat ook de leefomstandigheden van een of twee generaties terug het voorstellingsvermogen van nu al te boven kunnen gaan, wekt wellicht verbazing en ongeloof. Maar dat is wel zo. Daarom zullen de

verhalen die volgen verbazing en ongeloof kunnen oproepen. Sociale voorzieningen en technologische ontwikkelingen hebben leven en werken stap voor stap bijna onopgemerkt volkomen veranderd. Betekenissen en waarheden die eerst in steen lijken te zijn gebeiteld, blijken later volkomen vergeten. Dit is zo bij kennis van landbouwconcepten, landschappen, vrijheden, machtsverhoudingen, economische situaties enzovoort. Dat vergeten is een belangrijke reden om het een en ander op te schrijven.

Jacob Geerligs jr. is geboren en getogen op Reindershuus in Ruurlo. Door zijn huwelijk met *Mientje Stoverink* komt in 1913 een Geerligs naar de Horst aan de Oude Beek. Het is van zijn geboortehuis op de Bruil naar Zwiep bij Barchem ongeveer acht kilometer. De familie Geerligs op de Zwiepse Horstweg 2 vertrekt in 1984 door een bedrijfsverplaatsing. Voor het eerst in drie eeuwen wordt de boerderij verkocht. Daarna wonen en werken zij op de Greefvenhorst aan de Lage Scheidijk 7a te Ruurlo.

Mientje en Jacob, Hendrik en Marie, en Toon zijn gedurende 61 jaar de hoofdbewoners van de Horst aan de Oude Beek. Zij doen er vanuit hun coupé alles aan om in stormachtige tijden met arbeid, geld en techniek hun treintje van voedselzekerheid op gang te houden. De uithuizige kinderen Jos, Bennie en Miny en hun families zijn regelmatige bezoekers van de Greefvenhorst, totdat Toon ook die boerderij verkoopt.

Ten tijde van de bedrijfsverplaatsing in 1984 wonen uw auteur en zijn familie in Roermond. Hij is adjunct-directeur van een middelbare landbouwschool. Eerder al in 1964 en net 16 jaar oud, gaat hij in datzelfde Roermond naar een hogere landbouwschool en daarna voor plantenziektenkunde naar Wageningen. In 1974 na zijn diplomeren, neemt Hendrik de jonge ingenieur mee naar een aardappelveld dat eruitziet als na een bosbrand. Hendrik vraagt: 'Wat moet ik hiermee?' De Wageningse plantenziektenkundige staat met de mond vol tanden. Hij herkent het verwoestend effect van *Phytophthora infestans* niet direct en weet evenmin wat te doen in zo'n situatie. De realiteit in de praktijk blijkt anders dan de logica van de wetenschap. Het voorval laat ook zien dat de familie Geerligs op de Horst, het Zwiepse gezelschap onderling gaat verschillen. Hun realisme en logica, hun ervaring en kennis groeien uit elkaar, hun leef- en denkwerelden gaan verschillen, de afstanden worden groter, maar de contacten en bezoeken blijven.

Marie Geerligs-Nijenhuis is blij met bezoek. Zij zet dan alles aan de kant en maakt groot werk van de maaltijden. Zij houdt van koken en van verhalen. Verhalen over wat is gebeurd, wat is veranderd, wie is gestorven

en wat er valt te lachen. Overal lijkt familie te hebben gewoond. Voor een 36-jarige die al 20 jaar ergens anders woont, zijn die verhalen soms moeilijk te volgen. Jos gebruikt daarom adreswikkels van 'De Boerderij' om aantekeningen te maken van familieverbanden. De vellen van A3-omvang vullen zich gaandeweg met stambomen. Die aantekeningen zijn daarna vergeten. Ergens na de eeuwwisseling krijgt een achterneef, *Toon Geerlig's III* uit Ruurlo van een voor 'ons' onbekende Johan Geerlig's uit Amersfoort een genealogie van Geerlig's-families. In die verzameling van stambomen staat veel over Geerlig's, maar over ons-in-Ruurlo-en-Zwiep slechts twee excuserende alinea's.

De eigen genealogie is een terugkerend onderwerp van gesprek wanneer de familie Geerlig's op de Horst elkaar ontmoet. Ook elders praten zij over voorouders. Miny ontmoet nazaten van de families Beernink, Stoverink en Brinke uit Beltrum en krijgt uit die hoek interessante aanvullingen op de parentelen van *Mientje Stoverink*, de moeder van Hendrik.

Toon krijgt voor zijn verjaardag in 2005 tijdens zijn verhuizing naar de Borculoseweg 44 in Haarlo een boek over de familie Gröninger uit de Rietmolen met de Duitse genealogie van Catrien, de moeder van Marie. Dat voedt de invulling van het eigen verhaal. Bij een informatieve visite aan de achterneven *Toon Geerlig's III* en Herman Geerlig's komt Wim Gotink *26.10.1940 te Ruurlo †22.5.2013 te Wehl, voorheen wethouder te Doetinchem en dan gepensioneerd, met informatie op de proppen over de komst van de voorouders van *Jacob Geerlig's jr.* in Ruurlo. 'De sleutel ligt in het Rode Hert alias Dries Elschothuis' zegt hij verwijzend naar een café en winkel die ooit tegenover de RK-kerk hebben gestaan.

Dan op 9.2.2006, nog voor de juridische overdracht van zijn verkochte Greefvenhorst komt Toon onverwacht te overlijden. Nadat de ontsteltenis daarover is bedaard, gaan de paperassen uit zijn boedel door de handen van de erfgenamen. Akten, administratie, foto's, bidprentjes en ook de adreswikkels met parentelen duiken op.

Die bidprentjes zijn een verhaal apart. In katholieke kring geven verwanten een devotieprentje uit. Dat is ter gedachtenis bij het ontvangen van sacramenten zoals het doopsel, huwelijk, priesterschap en oliesel bij overlijden. Die gewoonte krijgt een vlucht na 1880. De familie Geerlig's op de Horst heeft voor devotie enkel het bidprentje bij overlijden. Na een begrafenis leggen zij het A7-tje in hun missaal, om er later bijvoorbeeld tijdens een mis nog eens naar te kijken.

De prentjes met namen, geboorte-, trouw- en sterfdatum, echtgenoot

en kinderen zullen veel lezers weinig zeggen, omdat zij geen relatie hebben met de personen in kwestie. Voor familieleden ligt dat anders en temeer zo omdat een collectie van de prentjes in de loop van de tijd een kroniek vormt van familie en bekenden. Maar er is nog meer aan te beleven.

Op de bidprentjes van 1880 zet de pastoor enkele Bijbelverzen. Na WO II overlegt de pastoor met de familie voor het schrijven van een duiding van de levenshouding. Wanneer na 2000 de familie of overledene zelf het naschrift componeren, verandert een *overweging van het tijdelijke van het bestaan* in een *lofzang op de persoon*. Een devotieprentje in die vorm is op de keper beschouwd een vorm van promotie, een expressie van zogenaamd modern denken die niet past bij een katholieke intuïtie en levenshouding.

Met behulp van enkele prentjes kan een parenteel worden gemaakt. In dat parenteel staat wie allemaal bij een generatie van een familie behoren. Elk parenteel op basis van de prentjes is ook een verhaal over de leeftijd bij het trouwen, het stichten van een gezin, de sterfte van jonge kinderen en jonge moeders, het hertrouwen na overlijden van een partner, het trouwen of niet trouwen van de kinderen, de kring van acceptabele partners, de beroepsuitoefening enzovoort. Dat geeft beeld van een omgeving.

De eerste bidprentjes stammen uit een tijd waarin volgens een wandspreuk in de voorkeuken van de Horst *goeie naobers beter zijn dan verre vrienden*. Maar van die goeie naobers ontbreken prentjes en van familieleden en verre vrienden zijn ze er in overvloed. Dit is niet in tegenspraak met de spreuk en positie van de burens. De burens van de Horst zijn namelijk allen protestant. De prentjes zeggen dus niet alles over de omgeving. Gezinnen blijken bijvoorbeeld groter geweest te zijn dan is doorverteld en de bidprentjes getuigen.

Jong overleden kinderen krijgen vaak geen bidprentje en overleven de overlevering niet. Schrijf verhalen dus bijtijds op – voor zover dat mag van nabestaanden. De bidprentjes en de parentelen zijn een manier om bij de verhalen te komen. De bedoeling is dat de verhalen zicht geven op het ‘Hoe?’, ‘Waartoe?’ en ‘Waarom toen/nu?’ van het doen en denken van onze voorouders. Het achterhalen van verhalen blijkt vervolgens niet mee te vallen, want de realiteit en gewoonten van toen zijn snel vergeten.

De verkoop van de boerderij in 2005 en daarna het overlijden van Toon in 2006 geven de achterblijvers, ofschoon geen van allen boer, een gevoel van verlies van ‘Blut und Boden’. Het ‘Boden’-gevoel dat alleen de mensen kennen ‘met meer eigen grond dan in hun bloempotten’, meent Hendrik. De familie Geerligs op de Horst voelt een verlies van eigen grond. Het

gevoel van verlies herinnert eraan dat boeren niet zomaar verhuizen van de grond die ze hebben bewerkt. Boeren zijn in dat opzicht net als vluchtelingen.

De familie Geerligs op de Horst bezoekt na bijna 40 jaar het ouderlijk huis de Horst op 13.5.2018. Dat is op de 100^e verjaardag van Hendrik. Er is flink verbouwd door de dan alweer derde bewoner na 1984. Gelukkig ligt de 'voorkeuken' met de terrazzovloer en betegelde wanden uit 1926 er nog ongeschonden bij. Bij dat bezoek blijken de nieuwe bewoners geïnteresseerd in de oude verhalen bij de tegeltjes.

Al met al heeft de familie door de jaren heen veel bewaard over voorouders en boerenerven. Er is uit nieuwsgierigheid veel verzameld en niet weer weggegooid. Maar zodra het opschrijven begint, zijn toch meer bronnen nodig. In 2020 is een boek gemaakt bij het 150-jarig bestaan van het *dorp* Barchem. Dit dorp ontstaat namelijk pas echt, nadat in 1861 bij koninklijk besluit op de heide bij de Kale Berg een hervormde kerk is gebouwd. Die kerk staat op het raakpunt van de *buurtschappen* Barchem, Zwiep en Bosheurne onderaan de Kale Berg in het zuidoostelijk deel van de gemeente Laren (G). Dat boek beschrijft van de boeren van boerderijen voor 1861 korte genealogieën. Dat is een bron van formaat. Zulke boeken zijn ook gemaakt van de buurtschap Hupsel en de buurtschap Holterhoek.

Van andere orde is het *Nagelaten Werk* van Hendrik Willem Heuvel met anekdotes over Borculo in de 19^e eeuw. Heuvel ademt tijdsgeest.

Bij het schrijven over het economisch en technisch verleden van de landbouw komen *Bijdragen tot de agrarische geschiedenis* van Bernard Slicher van Bath en *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950* van Jan Bieleman van pas. De *Agrarische geschiedenis van Nederland* van Hoppenbrouwers is een gedocumenteerde vertelling met veel illustraties. *De Graanrepubliek* van Frank Westerman belicht de landouwpolitiek en -economie van de 20^e eeuw. Het archief van het Waterschap van de Berkel met informatie over de Berkel, de Slinge en de Oude Beek is ook technisch van aard, maar dan vanuit oogpunt van transport, ontwatering en retentie.

Van weer andere aard is het Gelders Archief met informatie over personen en akten. Het Open Archief is bij dit boek vooral gebruikt om de parentelen bij de bidprentjes te zoeken en als een referentie om de eerder verzamelde feiten over stambomen aan te vullen en te verifiëren.

Met documenten, akten, informatie, gesprekken, correcties en tekstvoorstellen hebben veel personen bijgedragen aan het tot stand

brengen van dit boek. Sommigen zeggen van niets te weten, maar hebben geen moeite een middag vol te praten. Sommige families bewaren in hun kluis interessante akten en brieven. Al die bijdragen hebben het boek verrijkt met aanvullingen, miskleunen aan de orde gesteld, verklaringen gegeven bij gebeurtenissen enzovoort. En wie bij het lezen van deze editie een bijdrage weet of een vraag te binnen schiet, verzoek ik contact op te nemen en te mailen naar info@raccent.nl

Van personen in dit boek die na 1930 zijn geboren en nog niet zijn overleden, zijn enkel de geboortejaren genoemd, niet de maand en de dag van geboorte. Ook hun data van trouwen zijn om privacy reden niet vermeld. Van zogenaamde ouderlijke huizen zijn de adressen genoemd, maar voor het overige meestal niet. Het voorgaande geldt niet voor enkele directe familieleden die hebben aangegeven geen bezwaar te hebben tegen het vermelden van voorgaande data in deze editie.

Bij het tot stand brengen van deze editie gaat mijn dank uit naar mijn broer Bennie en zus Miny Geerligs en haar man Jos Schut die meerdere versies van het boek van commentaar hebben voorzien. Ik dank voor hun bijdragen en inlichtingen de burens Annie, Jan en Rikie Dinkelman van Beltman, de familieleden Tonny en Fons Nijenhuis van het Slat, André Tenhagen van de Winkel, Herman Geerligs van Klooster, André Geerligs van de Lavei, Cilie Heling, Agnes Havekes, Harrie en Hanny Alferdinck van Schurink, Esther Gröniger van Hof te Weenk, Fien Baks van Stelkamp, Nico Kaaijk, Ingrid Gruijters, Riet Leushuis-Geerligs, Rieki Vorkink-Nijkamp en Geert Klein Bleumink.

Theo van Geffen heeft geholpen bij het verbeteren van de tekst. Extra dank gaat uit naar Marij omdat zij veel geduld heeft met een ‘drukke’ echtgenoot die veel minder in de keuken en de volkstuin heeft geholpen dan de bedoeling was.

1 De Oude Beek

Wat gewoon is, ervaren we als vanzelfsprekend. De-verandering-van-het-vanzelfsprekende, van dat gewone gaat langzaam en valt daardoor niet op. Wat gewoon is, blijft daardoor onopgemerkt en onbesproken. Dat het gewone verandert, blijft ook onbesproken. Er is daardoor niet veel bekend over gewone dingen die onze voorouders bezighielden.

Wat gewoon is, de tijdsgeest wordt deels bepaald door wat mensen zoal doen. Ook het heersende gezag, de sociale en economische verhoudingen vormen de tijdsgeest. Bedenk eens wat met vertrouwen, verwachting en betrokkenheid gebeurt wanneer in een gezin veel kinderen jong sterven. Naar buiten toe kan sprake zijn van cynisme en verharding en naar binnen toe van mentale problemen bijvoorbeeld depressie en vlucht in drank.

Wat nu een post-traumatisch-stress-syndroom (PTSS) heet, moet in barre tijden aan de orde van de dag zijn geweest zonder dat iemand het heeft kunnen benoemen. Onmacht, trots en zorg staan het praten en denken over trauma's in de weg. Wie bijvoorbeeld door bedrog of geweld is vernederd, praat daar niet over. Menigeen vindt het beter om het verleden te laten rusten en oude wonden niet open te halen. De een vindt steun in het geloof en hoopt op een beter leven na de dood. De ander zoekt gezelschap om eenzaamheid en tragiek het hoofd te bieden.

Het gewone en heftige komen in gesprekken weinig aan de orde. Het is sprokkelen en plakken geblazen om de verhalen te achterhalen, die een indruk kunnen geven van wat heeft gespeeld. Het decor van de verhalen is een landschap met boerderijen langs karrenpaden, met ziekten en misoogsten en met geringe economische-, sociale- en rechtszekerheid.

Het brood wordt duur betaald

Gelre is in de periode 1200-1543 relatief zelfstandig. Het hertogdom heeft vier kwartieren: Zutphen bestuurt de Graafschap, Arnhem de Veluwe, Nijmegen de Betuwe en Geldern het Overkwartier. In de Graafschap liggen het Rigter Ampt van Roerlo, de Heerlijkheid Borculo en het Scholt Ampt van Lochem met daarin Zwiep en de Horst. Swipe en Swijp zijn benamingen van Zwiep in 1059. Een Zwiepe of swiepe is in het Saksisch een zweep, maar dat zegt in relatie met Zwiep niet zoveel.

Karel van Gelre verliest de Gelderse oorlogen en op 7.9.1543 is in het traktaat van Venlo bepaald dat Gelre toevalt aan keizer Karel V. Die brengt

het gebied niet onder in het Heilige Roomse Rijk, maar bij de Spaanse Nederlanden. Hij wil Gelre vrijwaren van lutherse invloeden en katholiek houden. Daarmee heeft hij aanvankelijk succes.

De Opstand tegen Spanje, ofwel Tachtigjarige Oorlog van 1568 tot 1648 slaat eerst niet aan in de Graafschap. Er is in 1566 geen sprake van plunderen en vernielen zoals bij de ‘beeldenstorm’ in Zeeland en Holland. Een uitzondering is Graaf Willem IV van den Bergh, getrouwd met een lutherse zus van Willem van Nassau. Willem IV uit 's-Heerenberg is bij het indienen van het *Smeekschrift* in 1566 aan Margaretha van Parma. In 1567 mislukt een inval vanuit Borken van 700 Geuzen in de richting van Keppel. Willen IV vecht in 1568 mee aan de kant van de gebroeders Nassau wanneer die bij hun invasie van de zuidelijke Nederlanden een smadelijke nederlaag lijden. Begin mei 1568 bezetten Geuzen alsnog het kasteel Ulft van de gevluchte Graaf Willem IV. Alva pakt het kasteel op 8.7.1568 terug, waarbij 250 Geuzen sneuvelen. Stadjes van betekenis in de Graafschap Zutphen krijgen een Spaanse inlegering en daarna is het lange tijd rustig. Alva maakt zich echter impopulair door het heffen van belasting.¹²

Daarna zet het *Plakkaat van Verlatinghe* in 1581 de toon. Pas na de Spaanse Successieoorlog van 1701 tot 1713 waarin Piet Hein de zilvervloot veroverd, worden de Nederlanden onafhankelijk. Daarna ligt Zwiep tot 1794 in de provincie Gelderland, een wingewest van de *Republiek der Verenigde Provinciën*, waar de Hollandse calvinisten de dienst uitmaken.

Door de tijden heen begrijpen veel mensen alles wat hen overkomt als de wil van God. De daden van machthebbers die claimen in naam van God te regeren zijn daarvan een logisch verlengstuk. Niks logisch zegt een meerderheid nu, het zijn opgelegde verhoudingen en gewoontes.

Aan het eind van de 18^e eeuw maakt de Franse Revolutie met geweld een eind aan regeren bij de gratie Gods. Dat lukt maar half want sinds koning Willem I staat ‘God zij met ons’ op Nederlands muntgeld tot aan de komst van de Euro. Door spanning tijdens de Franse Revolutie bezwijkt de Republiek der Verenigde Provinciën. Zwiep is van 1795 tot 1806 een deel van de *Bataafse Republiek*. Na de hervorming van het staatsbestel door Napoleon is Zwiep een deel van de gemeente Laren (G) van de provincie Gelderland van het *Koninkrijk Holland*. Na de slag bij Waterloo in 1813 hoort Zwiep bij het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* en na de

¹² Peter Bresser (2022) Rondon 1572 in *Achterhoekse Almanak*, 37^e Jaargang 2022. Doetinchem: Mr. H.J. Steenberg-Stichting, p 173 - 193.

afsplitsing van België in 1830 bij het *Koninkrijk der Nederlanden*.

Napoleon is een door de Verlichting geïnspireerd modern en autonoom kind van zijn tijd. Hij is een dictator zonder scrupules en drukt door wat hem past. Boeren hebben zijn invloed tot in Zwiep gevoeld. Voor de korte termijn zijn de gruwelijke gevolgen net als in de eeuwen daarvoor de legers die voorbijtrekken, inkwartieren, voedsel en uitrusting eisen, strijden en plunderen. Voor de langere termijn zijn er andere machthebbers die beslismacht, diensten en belastingen eisen. Voor de Franse tijd betalen boeren aan diverse jurisdicties en kerken hun tienden. Rijke boeren betalen aan deze en gene met 10% van hun graan- en vleesopbrengsten. De keuters betalen met tienden van hun honing en bijenwas. Na de invoering van gemeenten en kadaster komt de nadruk op grondbelasting te liggen.

Minder spectaculair en heldhaftig is de technische strijd van de boer op zijn eigen land en zijn worsteling met de natuur. De strijd om voedsel in het dagelijkse leven hoort bij de gewone dingen, valt niet op en slechts de ergste hongersnoden halen de geschiedenisboeken.

Om te eten leggen boeren sinds 10.000 jaar zaden in de grond, om daar tien-, honderd- of duizendvoudig van te oogsten. Boeren doen dat niet op goed geluk. Elk jaar kiezen zij op hun akker de beste planten uit om te dienen als zaaigoed voor een daaropvolgend jaar. Soms is dat na een koud voorjaar en soms na een natte zomer. Soms is het na een zachte winter met veel ziekten en plagen in het voorjaar en soms na een strenge winter met een uitgevroren gewas. De overlevende planten zijn niet elk jaar hetzelfde type planten, omdat de omstandigheden van groeien en produceren ieder seizoen wat anders zijn. Door te telen met wat overleeft, maken boeren in West-Europa in de loop der eeuwen *landrassen* voor granen als spelt, emmer, gerst, haver, rogge en later tarwe.¹³ En landrassen voor uien, bonen en kool. En na Columbus *1451 †20.5.1506 ook voor maïs en aardappels. Landrassen worden door de alsmaar voortgaande selectie steeds beter. Door selectie lossen boeren met geduld en geluk schijnbaar geruisloos problemen op met zaadval, droogte- en vorstgevoeligheid, ziekten enzovoort. Betere landrassen maken daarna bevolkingsgroei mogelijk.

Eerst in het begin van de 20^e eeuw zoekt de Russische wetenschapper Nikolai Vavilov doelgericht op de wereld naar gewassen om met veredeling

¹³ Lichte zandgrond is niet geschikt voor de teelt van tarwe. Rond 1870 is in de Achterhoek de Gelderse tarwe met een rode korrel gangbaar. Dat landras is verdrongen door het Engelse ras Squarehead met een gele korrel (witte tarwe). Op zware grond is in 1920 de opbrengst nog 2700 kg per ha, in 1950 loopt dit op naar 3600 en rond 2000 naar 6500 tot 10.000 kg per ha.

de landbouwproductie te verbeteren. Hij legt met zijn werk de basis voor genenbanken. Wat is volgens Vavilov het geval? De verschillende soorten spelt, emmer en rogge bijvoorbeeld zijn ontstaan in gebieden met veel diversiteit, de bergen. In de bergen liggen nat en droog, koud en warm, schaduw en licht, vruchtbaar en schraal vlak naast elkaar. Hoog in de bergen is daardoor een grote variatie van eigenschappen van grassen te vinden. Uit de variatie evolueren verwante soorten. Met zaden van de beste planten uit de bergen hebben boeren goede bouwgrond opgezocht voor het domesticeren van de teelt. Dat is het ontwikkelen van landrassen.¹⁴

West-Europa dankt zijn granen aan wat Romeinen uit Mesopotamië hebben geroofd en verspreid. De Romeinen hebben aan de rassen niet veel toegevoegd, maar de productie verhoogd door zomergranen al in de herfst te zaaien. West-Europese boeren hebben winterharde landrassen daarna verder verbeterd. Dat gebeurt in afwezigheid van de oersoorten. En dan schiet veredelen niet echt op. Vavilov heeft de weg gewezen naar ‘genencentra’ om de veredeling een impuls te geven.

De teelt van een gewas begint met de vondst van iets eetbaars. De verdere ontwikkeling van het gewas berust op geduldig selecteren door de eeuwen heen en later op het doelgericht veredelen. De drijvende kracht achter de ontwikkeling van teelten is dat er altijd een boer, burger, regent of soldaat is die voor zijn kinderen meer eten wil. Maar telkens tot op de dag van vandaag zijn er slecht weer, ziekten en plagen, uitputting van gronden of ontwrichting door oorlog die voedselzekerheid frustreren. De verspreiding van de teelt is vaak het gevolg van gewelddadig roven.

Zodra zaden van grassen eetbaar blijken en meer opbrengen dan hun zaaizaad, is een eerste probleem dat die grassen bij rijping hun zaden laten vallen. Wanneer er enkele planten in het veld staan die hun zaden niet laten vallen, kunnen boeren door selectie de problemen met de zaadval oplossen. Bij de ui, de kool en de boon vinden selecties plaats op andere kenmerken. Zo ontstaan landrassen die daarna het menu bepalen.

Telen van gewassen blijkt in de loop van de tijd een concept van voedselzekerheid dat efficiënter is dan jagen en verzamelen. Mensen die na de Romeinse tijd nog in kleine groepen trekken, vestigen zich steeds meer in nederzettingen. In Nederland ontwikkelen zich na 500 kasteelhoeven, hoevenzwermen en brinkdorpen. Door de alsmaar toenemende efficiëntie van deze vorm van voedselzekerheid zijn er in de Middeleeuwen amper

¹⁴ Louise O. Fresco (2022) *De plantenjager uit Leningrad*. Amsterdam: Prometheus.

nog verzamelaars. Maar dat betekent niet direct ontwikkeling van steden. Tot 1900 woont in West-Europa 75% van de bevolking op het platteland. Mensen stoppen voor hun eten nog zelf de zaden in de grond. Pas na WO II neemt het aantal boeren snel af en in 2000 hebben de meeste West-Europeanen nog slechts een vaag idee van de herkomst van brood en beleg.

Van meet af aan zijn bij de teelt van granen ziekten en plagen een probleem. Zonder beschermende maatregelen gaat gemiddeld genomen 40% van de oogst verloren op het veld of in de bewaring.¹⁵ Soms zijn misoogsten compleet en volgen hongersnoden. Pas in 1750 ontdekt de Fransman Tillet dat hij zwarte roest kan bestrijden door het zaaizaad met loog te behandelen. Simpel loog is een oplossing van houtas in water. Eerst na 1905 adviseert de Brit Biffen om in het veld graanplanten te selecteren met resistentie tegen gele roest. Daarna komen de veredeling en de geavanceerde chemische bestrijding van ziekten, plagen en onkruiden op gang. In 1949 waarschuwt de directeur van de Plantenziektenkundige Dienst: *‘Wij leven in een chemisch tijdperk en er wordt inderdaad op velerlei wijzen onverantwoordelijk met voedsel omgesprongen. Het al te overdadig toepassen van moderne bestrijdingsmiddelen is er één van’*. Een nadeel van chemische bestrijding is het risico van vergiftiging van de consument en het milieu. In de jaren 70 komt de biologische bestrijding op gang.

In 1962 schrijft Rachel Carson *Silent Spring* waarin zij bericht over de enorme schade die het gebruik van dichloordifenyiltrichloorethaan (DDT) in het milieu aanricht. Het insecticide is sinds WO II toegepast en pas in 1973 voor veel toepassingen verboden. Maar het zit anno 2024 nog in eieren van weidevogels. Door toedoen van de chemische industrie is het gebruik van *gechloreerde* koolwaterstoffen toegestaan tot het Stockholm-akkoord in 2000. Sinds 2020 is er een probleem met *pfas*-verbindingen, dat zijn *gefluorideerde* koolwaterstoffen, broertjes van DDT.

Echter, zonder een beperkt en voorzichtig gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen is het niet mogelijk de wereldbevolking te voeden. De onkruidbestrijdingsmiddelen realiseren bijvoorbeeld arbeidsbesparingen waardoor lage voedselprijzen mogelijk zijn.

Maar in 1500 is de productie van voedsel nog zeer arbeidsintensief. *‘Aan het begin van de 16^e eeuw zijn nog minstens 70% van alle Friezen direct bij de landbouw betrokken. In het midden van de 18^e eeuw is dat gedaald tot 26%. Rekent men de losse arbeiders mee, dan heeft 44% van de Friese*

¹⁵ Johan Dekker (1975) bij het 75-jarig bestaan van de Plantenziektenkundige Dienst.

beroepsbevolking zijn bestaan in de landbouw. ... De Gouden Eeuw is [dus]¹⁶ niet enkel opbloei van handel, nijverheid en kunst in Holland. ... Die verhoudingen vormen een sterk contrast met die welke tegelijkertijd nog op de noordwestelijke zandgronden gelden. De extensieve bedrijfsvorm die daar tot ver in de 17^e eeuw overheerst, brengt een weinig gedifferentieerde samenleving met zich mee. Er gelden hier verhoudingen die meer overeenkomstig zijn met die elders in grote delen van Europa, waar het aandeel van de landbouw in de beroepsbevolking doorgaans nog 80% of meer bedraagt.¹⁷

De verandering hierboven is mogelijk door graanimporten uit de Baltische staten in houten scheepsrampen. Het verschil tussen de Hollandse kuststreken en de zandgronden, zoals bijvoorbeeld thans tussen enerzijds de Londense City en anderzijds het Engelse industriegebied en platteland is mogelijk door koopkracht van kooplui. In 2023 gaat het beste graan uit Ukraine nog steeds naar de plaatsen met geld in de wereld.

In de 16^e eeuw komt het graan vooral uit de Baltische staten. De rijke Hollandse koopvaarders hebben het geld om elders de markten leeg te kopen. Een enorm verschil van inkomen tussen west en oost Nederland heeft van de 16^e tot ver in de 20^e eeuw geduurd.

De verbetering van de voedselproductie heeft voor haar ontwikkeling niet op de moderne tijd gewacht. Met ervaringskennis is de productie in de loop van 6.000 jaar voortdurend verbeterd. Maar door de moderne tijd gaat de ontwikkeling door wetenschap sneller. Het aandeel van boeren in de Nederlandse beroepsbevolking op de zandgronden neemt geleidelijk af van 70% rond 1850, tot 20% na WO II en daarna tot 2% in 2020. Dat is echter niet enkel ontwikkeling van teelttechniek. Er speelt veel meer.

Karrensporen bij de Oude Beek

Wanneer Jacob in 1913 trouwt op de Horst, wordt hij deel van de geschiedenis over ‘boeren op leemhoudende zandgrond’ in Zwiep. Wat betekent dat? Langs het bouwland en de groengrond van de Horst loopt de Oude Beek, *Olle Bekke* in het plat. Jacob is getuige van twee verleggingen van die beek. Kadastrale kaarten laten zien hoe dat toen is aangepakt.

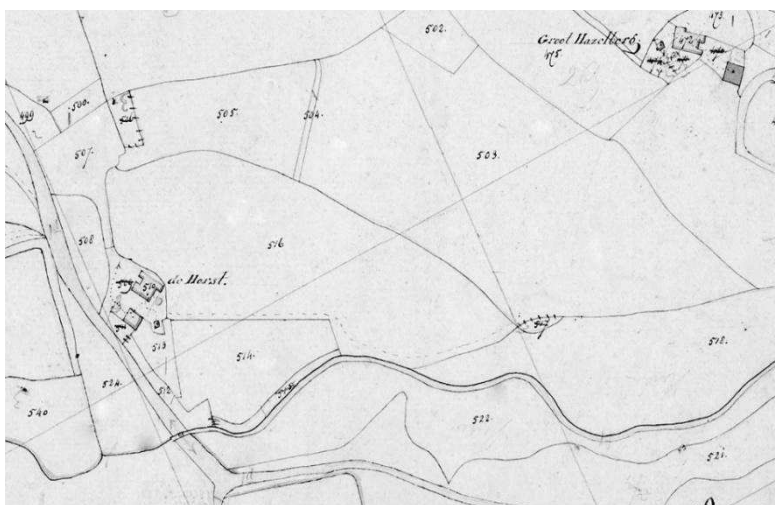
Aan het begin van de 19^e eeuw, na de oprichting van de gemeenten begint ook Laren (G) met het maken van kadastrale kaarten. Die kaarten zijn nodig om grondbelasting te kunnen heffen. Op kadastrale kaarten en

¹⁶ [Vermeldingen] zijn toegevoegd door de auteur.

¹⁷ Jan Bieleman (1992) *De geschiedenis van de landbouw in Nederland, 1500-1950*, p 37.

schetsen worden ook aantekeningen gemaakt om verbeteringen aan wegen planmatig voor te bereiden. Figuur 1a is een uitsnede van een schets uit 1812 waarop (buiten beeld) de kruising is gepland van de huidige Zwiepse Horstweg en Schuppert met Haselberg.

In de figuur hebben de percelen nummers. Perceel 508 is een bosje met geriefhout en een zaksloot¹⁸, 't Stikkenbos'. De percelen 512 en 513 zijn een uitloop voor varkens en een boomgaard. De percelen 514 en 515 heten in 1950 'de Hof' en perceel 524 't 'Pesjen'. Ten zuiden van deze weiden loopt met de dubbele lijn de Oude Beek en liggen de percelen 521 en 522, de 'Olle Bekke'. Aan de noordkant van de Kamp liggen enkele goed ontwaterde en productieve groengronden¹⁹ met de nummers 505, 504, 502, en 509: 'Veurslag', 'Middenslag', 'Bloemenwei' en 'Achterslag'. Oostelijk van de Kamp ligt perceel 518, de 'Paardenwei'.²⁰

Figuur 1a: De Horst aan de Oude Beek in 1812²¹

Perceel 510 tekent het erf en de 'timmerijen' van de Horst, het vage

¹⁸ Het woord zaksloot wordt amper nog gebruikt. Het is een open riool waaruit het water wegzijgt en verdampt, en het vuil vergist en verrot. Dit komt bijna niet meer voor.

¹⁹ Groengronden horen bij de woeste gronden en in cultuur zijn het weilanden.

²⁰ Kadastrale-secties-Zwiep, Laren-sectie-K-2e-blad, 1835, *Gelders Archief*.

²¹ 130-0001 Laren Sectie K: Zwiep in 4 bladen, [z.d., 1812-1832], *Gelders Archief*.

rondje is mogelijk een put. Perceel 516 heet anno 1950 'De Kamp' en 507 't Kempke'. Dit bouwland op een lage stuwwal is de kern van het bedrijf. *Jacob Geerligx jr.* noemde 't Kempke twee 'scheppel zoat' groot. Een perceel bezaaid met één schepel rogge is 0.12.50 ha (in Noord-Overijssel 0.08.00 ha). Een schepel is een ¼ mud. Maar het mud, in het Saksisch 'de mudde' is een inhoudsmaat waarvan ook tal van definities zijn. Napoleon voert in 1816 de metrische maten in om een einde te maken aan de chaos van maten en het bedrog daarmee. Sindsdien is een mud 40 l is een schepel 10 l.

De percelen van de Horst hierboven zijn tot 1984 in gebruik. In hoeverre zijn die percelen in 1812 eigendom? In de boedelscheiding van Oosterik/Alferink van 1833 zijn voor een klein deel andere kadastrale nummers genoemd, zie § 2.1 'Hertrouwen en verdelen'. De nummers 521 en 522 in Figuur 1a ontbreken in de boedelscheiding. Zij kunnen tot 1843 tot de Marke van Zwiep en Bosheurne hebben behoord.²² Perceel 522 zou in 1812 dan nog groengrond van de marke zijn en perceel 521 heide.

In de akte staan de nummers 424 t/m 427. Dit zijn op de grotere kadastrale schets vier percelen aan de Lebbenbeek [Slinge]. Zij liggen tegenover Huize Beekvliet; dat is 1.600 m naar het oosten en in die tijd bereikbaar via het karrenspoor tussen Borculo en Zwiep langs de Berkel, zie Figuur 1d. De schets uit 1812 is immers gemaakt voordat de Marke van Zwiep en Bosheurne in 1843 is opgeheven.²³ Overigens, de scholte spreekt recht in de marke, in de Marke van Zwiep is dat de schout van Lochem.

Een marke versterkt de positie van vrije boeren. Zij zijn geen lijfeigenen of horigen. De lijfeigene, een slaaf gemaakte heeft geen grond. Een horige is een lijfeigene op grond. Het leenstelsel in Europa is verknoopt met horigheid. Feodale leenheren en kloosters bieden hun horigen beperkt bescherming en vragen daarvoor diensten terug.

In het bijna 1.000-jarige Heilig Roomse Rijk is in 1781 het lijfeigenschap afgeschaft. Lijfeigenen en horigen krijgen het recht te huwen wanneer zij dat in een akte vastleggen, zij mogen hun meester verlaten, zij kunnen naar eigen keuze een ambacht leren en zij mogen afzien van karwijen bij een heer. In Zwiep, dat in de 'vrije en tolerante' Republiek ligt, duurt de afschaffing nog tot de *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798*. Dat is 65 jaar eerder dan de afschaffing van slavernij in 1863 in de Nederlandse koloniën. Het idee dat pachters mogen worden uitgebuit houdt stand.

²² De marke is bezit van grond van vrije boeren onder gezamenlijk bestuur.

²³ Markeboeken van Zwiep en Bosheurne, 1524-1860, *Gelders Archief*.

Voormalige horigen moeten hun feodale leenheren een schadevergoeding betalen, de hofhorigheid. Een boer kan tot in 1830 worden aangeslagen voor een afkoopsom nadat hij *hofhorige grond* erft of koopt. Voormalige horigen zijn na 1798 pachters die na het oogstseizoen zonder pardon van hun land gezet kunnen worden. Tot in de 20^e eeuw nemen boeren de pet af voor de leenheer wanneer die over een karrenspoor voorbij komt.

Horigen mogen niet trouwen wie ze willen. Die inperking van vrijheid bestaat naast het uit- en inhuwen dat uitgaat van families zelf. Daarnaast speelt bij vroege sterfte de noodzaak van direct hertrouwen. Dit maakt parentelen gecompliceerd. Scheiden is door protestante- en katholieke kerken om religieuze en praktische redenen sterk ontmoedigd. Parentelen van de 21^e eeuw zien er juist vanwege partnerwisselingen gecompliceerd uit. In dit boek is dat laatste vanwege privacy niet gedocumenteerd.

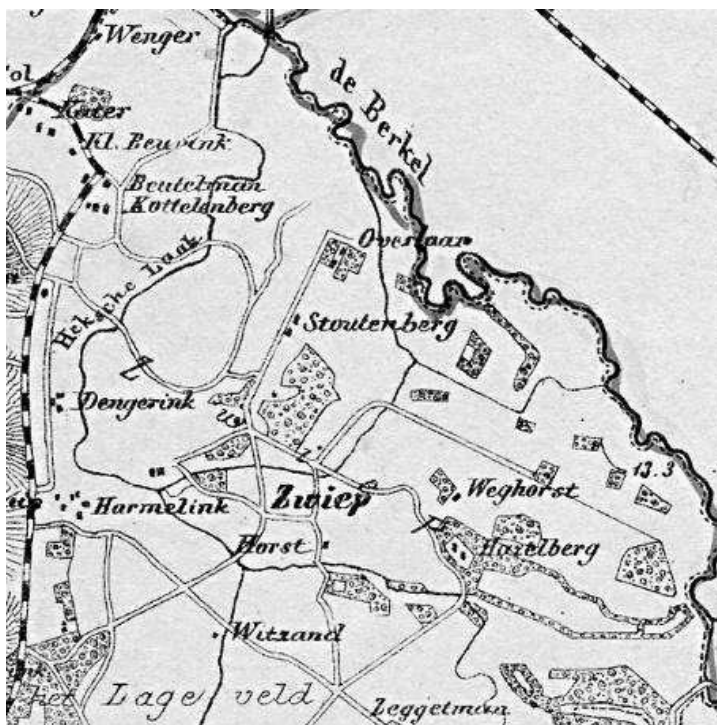
De gang van zaken rond hofhorige grond illustreert de werkelijke verhoudingen. Geld stuurt. Opstandige boeren die in 2024 vragen om meer innovatie, doen er goed aan om naar geldstromen te kijken. Niet enkel naar de volumes van de supermarkten, maar ook die van grondstoffenhandel zoals Cargill, voedselbewerking en diervoederindustrie. ‘Follow the money’ want geld verklaart de gang van zaken; vroeger en nu.

De karrensporen in Figuur 1a zijn getekend als brede stroken en hebben geen kadastraal nummer. De Oude Beek loopt van oost naar west en is getekend als een dubbele lijn, maar bij perceel 524 naar het westen nog als lijn. De beek lijkt te ‘eindigen in een streepje’ bij het karrenspoor langs de boerderij. De dubbele lijn is een gegreppelde stroom en waar dat greppelen ophoudt en een streepje wordt, mondt de Oude Beek naar het westen uit in een drassig gebied van de Marke van Zwiep en Bosheurne.

Op een waarschijnlijk door Winand Staring getekende kaart uit 1886 staat op dit punt een brug getekend. Dit dras is een van de vele gebiedjes langs de Oude Beek met ondiep donker helder water onder elzenbomen, salamanders, ringslangen, gele lis, hoge zeggepollen, krom wilgenhout en op walletjes elzenhakhout, met hier en daar een mei- of sleedoorn, een paar struiken vuilboom, en een bosje kornoelje of vlier. Met de zang en het gekwetter van het seizoen. Van dit gebiedje naar het zuiden, naar de Heksenlaak, een ‘zusterbeek’ liggen groengronden met veldbies en zuring.

Figuur 1b toont een uitsnede van een kaart uit 1867 van het zuidoostelijk deel van de gemeente Laren (G). Daarop staan enkele bijzonderheden van de buurtschap Zwiep. De Lochemse berg ligt in het westen met de kunstweg van Lochem naar Ruurlo en de Berkel in het

noordoosten met daarachter de kunstweg van 1853 van Groenlo via Borculo en Lochem naar Deventer. De berg en de Berkel begrenzen Zwiep. Er staat twee keer Zwiep in het midden van de uitsnede. Honderd jaar later plaatst men het 'centrum' van Zwiep 2 km naar het noordwesten bij de molen. Het getekende gebied ligt ten noorden van de tramlijn van Borculo via Barchem naar Deventer die de Geldersch-Overijsselsche Stoomtram op 23.8.1885 heeft geopend, zie Figuur 1c.

Figuur 1b: Zwiep in 1867²⁴

Met een dubbele lijn zijn slechts enkele van de vele zandwegen getekend, die het gebied doorkruisen. Daar doorheen loopt van zuid naar noord de kronkellijn van de Heksenlaak. Daarnaast slingert er een tweede

²⁴ Kadaster gemeente Laren no 2. (1867) Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

kronkellijn met een lus om de Horst; zij loopt voor een deel samen met de Heksenlaak en buigt dan naar het oosten terug tot boven de Horst om naar het noorden uit te monden in de Berkel. Dat is de Oude Beek. Die Oude Beek stroomt door een natuurlijke laagte ruim 270° om de Horst.

De Heksche Laak [Heksenlaak] deelt Zwiep in tweeën. Westelijk van de Heksenlaak liggen de boerderijen in een lint aan de voet van de Lochemse berg. Oostelijk van de Heksenlaak ligt een hoevenzwerm, waarvan de boerderijen Overlaar, Stoutenberg [Steltenbarg], Weghorst, Haselberg [Hazelberg], Zeggetman, Witzand en [de] Horst zijn genoemd.

Op de kaart van 1867 staat minder bos dan op kaarten van latere datum. Het bos is niet vergeten, want het landschap is kaal. De Kale Berg bij Barchem is kaal in 1867 en 'Nieuwloars Bult' onder de (cursief gedrukte) *w* van Zwiep ook. De dan nog vitale zandweg over de bult naar Nederlaar [de gebouwen zijn getekend maar niet benaamd] is in 1950 volkomen vergrast en in onbruik geraakt. De reden voor meer bos later is dat na de beëindiging van de Marke van Zwiep en Bosheurne in 1843 de woeste gronden, heide en groengronden zijn verdeeld waarna hier en daar een 'ontginning' is geprobeerd. Aan het eind van de 19^e eeuw is ontginnen populair. Dat ontginnen is op de hoge droogtegevoelige zandgronden vaak mislukt. Na mislukking volgt veelal een inplant met grove den en zelfs dat is niet altijd een succes. Er zijn aansluitend op ontginningen nieuwe boerderijen gesticht. In 1867 is Jan Willem Alferink 25 jaar oud. Hij heeft op dat moment meer burens dan op deze kaart zijn getekend.

Ten westen van Stoutenberg ligt het Zwiepse Broek. Dit overstroomt bij hoog water omdat de Heksenlaak dan niet op de Berkel kan lozen. Vreemd is dit niet, want leemafzettingen langs dit deel van de Heksenlaak wijzen erop dat deze beek een oude Berkelarm is. Om de ontwatering van dit deel van Zwiep te verbeteren is de lage stuwwal ten noordoosten van de Horst in 1926 doorgestoken en de loop van de Oude Beek tot 90° verkort. In 1935 komt een in 1926 al gepland gemaal gereed om de Heksenlaak op de Berkel te lozen. In 1974 is de Oude Beek met een duiker onder de Berkel door geleid en kan zij lozen op het Twentekanaal. Daarop is het water van de Heksenlaak naar de Oude Beek geleid. De toevoer van water uit de Heksenlaak naar het Zwiepse Broek stopt en de oude loop van de Oude Beek zuidelijk van de Horst valt droog. Het gemaal is gesloopt.

De Oude Beek is niet lang. Hemelsbreed anderhalf uur gaans vermeldt de kaart uit 1867, waarvan Figuur 1b een uitsnede is. Het kadaster moet nog wennen aan de nieuwe metrische eenheden. De lengte van acht

kilometer is echter niet te belopen in anderhalf uur. Zo'n oud stroompje is namelijk geen gegreppelde sloot met een versterkte kade en een pad erlangs, maar een van oorsprong hobbelige laagte waarover water van een drassig gebied via een lager gelegen drassig gebied zijn weg vindt naar een nog lageregelegen plek. Dat de beek oorspronkelijk 270° om de Horst stroomt, illustreert het stromen van laagte naar laagte. Door greppelen loopt het water beter weg en ontstaan de contouren van een beek.

De Oude Beek is niet breed. In de bovenloop stap je er zo overheen, maar na een paar kilometer lukt dat met een sprong al niet meer. Het doorgaans stille stroompje verandert na zware regenval in een heftige stroom en zet de gehele laagte onder water. Het water geeft echt problemen wanneer de Berkel of Slinge overstromen en de laagte van de Oude Beek gaat dienen als groene rivier achter een overlaat. In 1946 zet de Berkel het land blank tot Klomp, thans Hazelberg 2. Op een boerderij in het overstroomde land thans Schuppert 5 overlijdt Leentjemeuje van Broek Arend. Het gemeentebestuur van Laren (G) eist dat de vrouw tijdig wordt begraven. Vanaf Klomp haalt een bootje de overledene op. In dat bootje is ruimte voor één familielid die daarvoor op de kist plaatsneemt. Het wordt een begrafenis in kleine kring. In 1956 is er nog zo'n grote overstroming. Tot in de jaren zestig halen Hendrik en Marie bij hoog water en dreigende stremming van wegen enkele keren voor het einde van de lessen hun kinderen van school.

Gaan we terug naar de ijstijden, naar het Saalien van 380.000 tot 130.000 voor Christus toen het landijs uitbreidde tot bij de Rijn. Voor en tot die tijd hebben rivieren sediment afgezet. Door verschil van stroomsnelheid verschillen in de afzettingen de gehalten van klei, en fijn en grof zand. Door verleggen van meanders van stromen ontstaat een hobbelige laagvlakte. In dat landschap zijn tijdens het Saalien stuwwallen ontstaan doordat gletsjers de van oorsprong hobbelige rivierafzettingen hebben opgestuwd. Hoge wallen in het landschap begrenzen stroomgebieden en lage wallen hinderen een vrije loop van de beken. In de Achterhoek ontstaan daarnaast 'bergen', hogere stuwwallen zoals de Needse Berg, 35 meter boven NAP en de Lochemse Berg, 49 meter boven NAP.

Boeren hebben van de lagere stuwwallen bouwland gemaakt voor de teelt van granen. In Figuur 1c zijn de taluds van het bouwland op de lagere stuwwallen getekend met korte dwarse streepjes om witte velden. De zogenaamde woeste gronden liggen op de schrale hogere stuwwallen, die te droogtegevoelig zijn voor graanteelt. Daar groeit heide en houtopslag.

Langs de beken liggen de natte groengronden met gras, biezen en zegge; dat zijn de licht grijze percelen zonder symbolen.

De groengronden en heide kunnen een gemeenschappelijk bezit zijn. Dat is de *marke* voor het vee om te grazen, om plaggen te steken en te ontvenen, om hout te kappen en zand te winnen. Boerderijen hebben vanouds rechten, een *ware* op de marke. Door het verschil in het gebruik vormt zich een landschap. Boerderijen met kampen vormen de kernen.²⁵

Figuur 1c: Kadastrale kaart met kampen en karrensporen (1940).

De Oude Beek waar het hier om draait, heeft een brongebied. Het is een regenbeek die door waterscheidingen haar stroomgebied heeft. Het

²⁵ Kampen en essen zijn ontgonnen dekzandruggen. Ze zijn met mest en plaggen opgehoogd. Een kamp of enk is er al vanaf 1 ha. Essen zijn minimaal 25 ha groot.

stroomgebied wordt aan de zuidkant begrensd door het kampje van Kornegoor, thans Bosheurneweg 8 en aan de oostkant door de kamp van Stelkamp [Steelkamp] rechtsonder in Figuur 1c.

Die kampen liggen aan weerszijden van de Maandagsdijk tussen Barchem en Lebbenbrugge. Die weg loopt op Figuur 1c van links midden met een lus naar de hoek rechtsonder. Bij de lus en de pijlpunt ontstaat de Oude Beek en stroomt van 14,7 meter boven NAP door een laagte van weilanden en loofhout (rondjes op de kaart) van de kamp van Kornegoor naar het noorden. De Maandagsdijk is de middeleeuwse hesssenweg tussen Zutphen, Borculo en Münster.

Naar het westen, links buiten Figuur 1c liggen minder kampen en meer groengronden. In die laagten stroomt op anderhalve kilometer afstand van de Oude Beek de Heksenlaak – min of meer parallel ook naar het noorden. Die Heksenlaak heeft aan de westkant een waterscheiding door de Lochemse Berg. De twee beken komen zoals eerder is beschreven ten westen van de Horst bij elkaar. Daarna stromen zij voorbij de Horst een drassig gebied ten oosten van het huidige Rammelgoor binnen en zij splitsen daarna weer. De Heksenlaak stroomt aan de westkant langs Neerlaars Bult en de Oude Beek stroomt aan de oostkant. Een kilometer noordwaarts stromen beide beken in de Berkel.

De hoge stuwwal bij Nederlaar [Neerlaar] noemt de familie Geerligts op de Horst ‘Nieuwloars Bult’. Deze bult haalt 20 meter boven NAP en steekt 7 meter uit het landschap. Veel minder hoog dus dan de Lochemse Berg, maar wel hoger dan kampen die zo’n 15 – 17 meter boven NAP liggen en zich niet meer dan 2 – 4 meter boven het landschap verheffen. Het water in de ‘Olle Bekke’ is bij ‘Nieuwloars Bult’ 13,5 meter boven NAP en heeft daar dus 1,2 meter verval vanaf het brongebied.

Hoge stuwwallen zijn vanwege droogtegevoeligheid door boeren niet voor bouwland gebruikt. De grond is door houtkap en heidewinning uitgepeurd. Delen van wallen zijn afgegraven voor zandwinning. Pas in de 19^e eeuw slaagt het beplanten met in hoofdzaak grove den (kegeltjes op de kaart).²⁶ In jonge aanplant staan die dennen dicht op elkaar. Dat is om rechte bomen te krijgen en na een jaar of tien rechte dunne palen te kunnen

²⁶ E. Raap & J. Janse (2021) *Historische schets van bossen en bosaanplant in Nederland*, p. 12. Vanaf 1800 willen Franse fysiocraten alle grond in productie brengen, omdat ze menen dat landbouwproductie de basis is van rijkdom. De start van mijnbouw in 19^e eeuw geeft ook een impuls aan beplanting met dennen. De beëindiging van de marke en de komst van kunstmest na 1920 maken ontginning van woeste grond mogelijk.

oogsten. Zwaarder hout staat er minstens vijftig jaar. In het drassig land en langs beken staan wilgen en elzen. In beter ontwaterd terrein en op de zandruggen staan van laag naar hoog berken, populieren, eiken en beuken.

Vanouds verbreedt de Oude Beek tijdens haar loop naar de Berkel vijf keer in een weinig toegankelijk drassig gebied. Voetpaden en soms karrensporen lopen rondom het drassig gebied met gele lis, lisdodde, varens, kromme wilgen en rechte elzen. Stroomafwaarts zo'n drassig gebied ligt een zandrug die als een dorpel het water op- en tegenhoudt. Lopend door het landschap vallen die dorpels en hoogteverschillen niet op.

De karrensporen zijn bij nat weer en in de winter onbegaanbaar. De boerderijen hebben in de 17^e en 18^e eeuw meestal een fundering van grote keien met daarop gebinten van zware eiken en een rieten dak, met wanden van eiken vakwerk, afgedicht met pleisterwerk van leem op wilgentenen. De huizen hebben geen kasten, men gebruikt kisten. Een huis met stenen muren, een stins is uitzondering. Zodra er muren zijn gemetseld met bakstenen, worden keuken en deel gescheiden en verdwijnt het losse huus.

Karrensporen langs houtwallen die in 1900 de infrastructuur nog bepalen, zijn er in 2000 bijna niet meer. Enkele zandwegen zijn verhard. De meeste echter zijn in onbruik geraakt, daarna vergrast en in een sluipend proces door boeren of planmatig bij een ruilverkaveling toegevoegd aan weilanden en akkers. Bij de ruilverkaveling die later landinrichting is gaan heten, krijgen 'overhoekjes' een natuurbestemming en zijn kikkerpoeltjes gegraven. Het aanwijzen van Natura 2000 gebieden heeft serieus impact.

We doen weer een stapje terug in de tijd. Een kaart van Gelderland, Kleef en Jülich uit 1566 geeft een beeld van het achterland van ZUTPHANIAE COMITATUS.²⁷ Er staan amper wegen op deze kaart. Langs de Berkel liggen met verschil van status LOCHUM, Geesteren, Neede, Yburg en STADTLON. Verdere is de Berkel, die in Billerbeck ten westen van Münster ontspringt niet bevaarbaar. Ten zuiden van de Berkel liggen Vorden, Wildenburg, Sculwickel [Wierse], Ruerloe, BORCKELO, GROL, BREDERVERDIA en Wetwerswijk. De Berkel domineert als waterweg.

Op kaarten zoals die van Jacob van Biesen (1654), Nicolaes Visscher (1684), Hendrik de Leth (1740-1766) en Isaak Tirion (1741) ligt pal ten

²⁷ Jacob van Deventer (1566) *Geldriae Cliviae Iuliae*, uitgegeven door Tramezzini. Een *comitatus* is in zijn oorspronkelijke betekenis een hechte groep Germaanse krijgers. De duiding wordt ook wel voor een dispuut gebruikt, een overdrachtelijk voor een groep steden.

zuiden van de Berkel een belangrijk karrenspoor van Borculo via Zwiep naar Lochem, zie Figuur 1d. Het karrenspoor leidt vanaf Borculo door de buurt Huir [Huer, Heure] naar Entel en van daar over het huidige Schuppert via de edele huizen Overlaar en De Cloese naar Lochem. Dit tracé dicht bij de Berkel in een tijd waarin het zwaarder transport over die rivier plaatsvindt, legt de verbinding naar het achterland. De Horst ligt bij Overlaar 500 m van deze zuidoost-noordwest verbinding tussen Zutphen en Stadthlohn. De weg van Zwiep naar Berghem [Barchem] is er dan nog niet. Berghem en Boshorn zijn buurtschappen. Zwiep is in 1741 niet getekend.

Figuur 1d: Uitsnede van Kwartier Zutphen (I. Tirion, 1741)

Van Borkel [Borculo] loopt via De Lebbingbrug over de Slink [Slinge] een kilometer ten noorden van Ruurlo een weg door het Wiersebroek en via Wildenburg naar Zutphen. Daarna wint in de 18^e eeuw de weg via Lebbingbrugge over de Maandagdijk naar Lochem in belang. Rond 1832 is nog een verbinding getekend die bij Palsenberg de Slinge oversteekt. Die verbinding geraakt daarna in onbruik en dat komt ongetwijfeld door de

aanleg van de tramlijn iets noordelijker bij Klein Hagenbeek in 1880. Anno 2020 is er weer een fietspad dat bij Palsenberg de Slinge oversteekt.

In 1741 loopt van de weg van Borkulo naar Grol in zuidelijke richting, bij Platvoet een zijweg naar Klein Borculo over de Slink naar Roerlo [Ruirlo, Roderlo, Ruurlo, gerooid bos]. Denk aan een tracé over stukken Platvoetsdijk, Wessel van Eyllaan, Karnebeeksteeg en Vosheuvelweg. De Sneppen Dijk bij Roerlo is een thans ‘verdwenen verdedigingswerk’.

Borkulo heeft een Karper Vijver van 14 ha. Langs de ‘uitvalsweg’ naar Huir staan een windmolen en een galg. Bij Borculo staat langs de weg naar Grol nog een galg. Wat verder ligt Hunnik [Huinink], het ouderhuis van *Grada Huinink*. Zieverink in Lindveld heet in 1741 Nieuwenhuis.

Een kaart van 1832 toont Groenlo met een gracht en een wal en Borculo met stadscentrum. Andere plaatsen zoals Eibergen, Neede, Beltrum en Zieuwent zijn dan nog hoevenzwermen. In het buitengebied zijn sommige hoeven bij naam genoemd. Enkele daarvan zijn de Otter aan de Meibeek, Huinink bij de Waterster, Sieverink bij de Leerinkbeek, Groot Beernink en Geverink in Beltrum, Alferink in Hupsel, Schurink in Neede en Florijn bij de havezate²⁸ Marhulzen te Groenlo. Deze hoeven zullen in dit boek nog ter sprake komen, omdat ze een ouderhuis zijn van verwanten van de familie Geerligts.

De weg van Zwiep via Barchem naar Ruurlo is in 1867 verhard. Daarna is de weg van Beekvliet naar Barchem verhard, voordat de verharding vanuit Borculo tot stand komt. In 1880 komt er bij Klein Hagenbeek een brug voor de tramweg over de Slinge. Vandaar gaat voor het verkeer via Zwiep naar Lochem een karrenspoor langs Veldzicht en Witzand. Het karrenspoor langs de Berkel raakt korte tijd in verval. De huidige Borculoseweg, lange tijd aangeduid als Jodendijk komt na 1893 gereed. Die kunstweg is aangelegd naast de tramweg tussen Deventer en Borculo. De goederentram rijdt na een bombardement van de brug over het Twentekanaal in 1944 niet meer. De tram verliest na WO II vanwege het gebruik van gemotoriseerde vrachtwagens zijn functie.

De kunstweg is in Figuur 1c donker evenals de verharde weg naar Huize Beekvliet. Aan de kunstweg, Jodendijk annex Borculoseweg liggen het tweede en derde drassig gebiedje van de Oude Beek. Waar de kunstweg de Oude Beek kruist ligt een opvallend voorbeeld van het greppelen van een stuwwal. Wie bij boerderij de Voorhorst vanaf de Borculose weg naar

²⁸ Een havezate is een versterkte boerderij; een minimumeis voor leden van een ridderschap.

de bedding van de Oude Beek kijkt ziet een recht gestoken sloot. Dat is midden-rechts in Figuur 1c op de duiker bij de 'G' van Goederentram. Aan de zuidkant van de Borculose weg heeft de beek lage oevers naar aangrenzend weiland. Aan de noordkant loopt de beek tussen wallen met eiken en heeft daar hoge taluds, die wijzen op het doorgraven van een stuwwal. De trambaan van oost naar west die over korte afstand even aan de stuwwal raakt, is een onnatuurlijk twee kilometer lang kaarsrecht element in het landschap.

Er zijn tot 1950 nog maar enkele zogenaamde kunstwegen die de dorpen en stadjes verbinden. Alle andere wegen voor het ontsluiten van het gebied zijn nog karrensporen. Gedetailleerde oude kaarten tonen in de bewoonde plaatsen een dicht netwerk van deze karrensporen. Waar een geitenpaadje uit één spoor bestaat, heeft een karrenspoor er drie. In het midden het spoor van het paard met aan weerszijden de sporen van de hout gespaakte wielen van de kar. Een wagenspoor heeft door de wagen met twee of vier paarden ervoor maar twee (diepere) sporen.

In 1920 heeft een op de drie Nederlanders een fiets. Of dat ook zo is in de Achterhoek met zijn zandpaden en op de Horst is niet duidelijk. Gezien de afstanden tot familierelaties biedt een fiets wel uitkomst.

Langs karrensporen en over voetpaden ontstaan fietspaden. Voor de snelle fiets is een kleine omweg geen bezwaar, maar enig egaliseren en wat onderhoud zijn belangrijk. Sommige fietspaden zijn tot ver na WO II jaarlijks onderhouden en soms van een deklaagje grof zand voorzien. De Vereniging Rijwielpaden In de Geldersche Achterhoek zet langs de door haar onderhouden fietspaden betonnen paaltjes met VRIGA erop. Dit is een naoorlogs initiatief om het gebied toegankelijk te maken voor de toerist. En voor Jos Geerligts die daar in de jaren zestig met zijn EMPO (Elke Meter Pech Onderweg) overheen heeft geknald. Hier en daar staan de VRIGA-paaltjes in 2024 nog. Na 1950 raken veel karrensporen in onbruik. Ongebruikte karrensporen vergrassen en raken daarna overwoekerd met hout. Verharde wegen hebben daarna ook fietspaden overbodig gemaakt totdat de verkeersdrukke weer tot scheiding leidt.

Deze reeks van kleine veranderingen heeft een fundamentele basis. Na 1850 brengen landsbestuur en waterschappen gesteund door filosofie, economie en technologie de cultuurtechniek op gang voor de ontwikkeling van de landbouw. Het grootschalig ontwateren van nat terrein is een van de gevolgen. De omleggingen van de Oude Beek in 1926 en 1974 zijn er niets bij. Na de al te rigoureuze ruilverkavelingen worden de bordjes

verhangen en daarna zetten landsbestuur en natuur- en milieuorganisaties soms even rigoureuze natuurtechniek in om de ontwikkeling van het biotoop en het landschap planmatig te bevorderen.

Spanning tussen denkwerelden

Hierboven is de spanning tussen cultuur- en natuurtechniek genoemd. Dat is een spanning binnen de systeemwereld tussen de logica van voedselzekerheid en de logica van natuurbehoud. Voedselzekerheid gaat uit van metingen aan experimenten, dat is zogenaamde empirie. Natuurbehoud gaat uit van een natuurbeeld en organiseert van daaruit natuurbouw en -beheer, dat is vanuit een rationele stellingname. Beide vormen van redeneren staan in de middelste kolom in Figuur 1e.

Leefwereld	Systeemwereld	Praktische situatie
‘Is dat normaal?’	‘Begrijp je dat nou?’	‘Wat zou jij doen?’
Intuïtief - gevoelsmatig	Modern – empirisch/rationeel	Wijs – beoordelend
Vertrouwde routine: realisme van betekenis, de plicht en eer	Formele redenering: logica van feiten, het haalbare	Redelijke afweging: betekenis naast feiten, het doelmatige

Figuur 1e: Het normale en het begrijpelijke om tegen elkaar af te wegen.²⁹

In het Voorwoord is een andere spanning genoemd, namelijk die tussen werkelijkheid en logica. Dat is de spanning van vertrouwde routine versus formele redenering, van leefwereld versus systeemwereld, waar iedereen wel eens tegenaan loopt. Dat zijn vormen van redeneren in kolom een versus kolom twee. De abstracte termen hierboven zijn voor iedereen herkenbaar bij een gesprek aan de keukentafel.

Gesprekken aan de keukentafel, of over de heg komen in essentie neer op het stellen en beantwoorden van drie vragen: 1 ‘Heb je dat gezien?’ – Is dat normaal?’ 2 ‘Begrijp je dat nou?’ en 3 ‘Wat zou jij doen?’. Bovenstaande vragen staan in de drie kolommen van Figuur 1e.

Jacob leeft in de eerste kolom, Hendrik leeft zich uit in de tweede kolom en Toon raakt bekneeld tussen de eerste en tweede kolom.

In de leefwereld van de boerengemeenschap speelt vanouds realisme van betekenis, verplichting en eer. Dat is de eerste kolom. Het harde bestaan laat weinig ruimte voor experimenten. Men moet op routines uit

²⁹ Jos Geerligs (2022) *Leren van betekenis*.

het verleden vertrouwen en realistisch zijn. In die harde wereld helpen burens elkaar om te overleven. Solidariteit is voor hen niet op de eerste plaats een deugd maar een voorwaarde om te overleven. Einzelgänger en ‘free riders’ zijn kansloos. Enerzijds omdat ze het alleen niet redden, maar ook omdat de gemeenschap hen niet duldt. Iedereen moet naar beste kunnen zijn bijdrage leveren aan het collectief. Het is bij naoverhulp een eer zijn plicht te kunnen doen en een schande als dat niet lukt. In het Saksisch vloeien principes, gewoonten en gedrag als vanzelfsprekend samen in de uitspraak ‘Zo dooi dat toch neet’.³⁰ De strenge naover Jan Beltman sr. schroomt niet om dit zo te zeggen, zonder ooit verder toe te lichten, want iedereen denkt zo. Dit is eerste kolom en niet derde kolom.

Hoe anders is de systeemwereld. Zie daarvoor de tweede kolom. Hier is de veronderstelling dat de formele redenering, bijvoorbeeld een economische calculatie de beste oplossing is voor alle vraagstukken. De door elke Amerikaanse management consultant gelezen roman waarin de echtelieden zelfs de gunsten in bed financieel afrekenen is daarvan een extreem voorbeeld.³¹ Technologische ontwikkeling is het paradepaard van dit denken. Neoliberalisme en vrije markt zijn praktische uitwerkingen van formeel redeneren. Het geloof in rekenmodellen en geautomatiseerde systemen is gebaseerd op de veronderstelling dat de logica alles wat ertoe doet, kan verbinden. Een denkbeeld uit deze wereld is bijvoorbeeld dat het hoogst haalbare de beste optie is. Of dat de koper met het hoogste bod sturing geeft (omdat hij gelijk heeft).

De 3^e kolom in Figuur 1e gaat om de beantwoording van de vraag ‘Wat zou jij doen?’. Dat is het overbruggen van spanningen tussen kolom een en twee. De beantwoording vergt wijsheid, *een redelijke afweging van redeneringen in eerste en tweede kolom* met de bedoeling het doelmatige te vinden. De redelijke afweging gaat er in praktische situaties van uit dat soms het realisme van betekenis de doorslag geeft en soms de logica van feiten. Het doel heiligt niet de middelen en het middel is geen doel op zich.

Voor het begrip van modern denken is het volgende belangrijk:

- 1 Intuïtie gaat uit van routines, verplichting en eer.
- 2 Modern denken gaat uit van formele redeneringen, waarbij
 - 2.1 rationeel denken vertrekt vanuit een stelling en

³⁰ (2009) *Biebel in de Twentse sproake* p.104. Heerenveen: Jongbloed. Van der Meiden m.m.v. Finkers vertaalt het ‘Gij zult niet’ van de Tien Geboden in Exodus 20 met ‘... dat doo’j nich’.

³¹ Ayn Rand (1957) *Atlas shrugged*.

2.2 empirisch denken uitgaat van metingen uit experimenten.

Elke mens vertegenwoordigt waarde op zich. Dat kunnen we nemen als een intuïtief gegeven. We kunnen het nemen als een rationele stelling. Maar de empirist kan concluderen dat hij van de mens biologische, cognitieve en mentale overeenkomsten met andere organismen kan meten. Een redelijke afweging vraagt om wijsheid en geduld bij het oordelen over realisme van betekenis en logica van feiten.

Plato vertrekt bij zijn bewijs van aarde, lucht vuur en water vanuit een stelling: dat is de benadering 2.1, hij neemt vier en later vijf polyeders als basis. Newton baseert zich op experimenten: dat is de benadering 2.2, hij meet de tijd die een vallend voorwerp onderweg is en verbindt daaraan conclusies. Hij kan steeds nauwkeuriger meten.

Daarmee is niet alles gezegd. Intuïtie bij een tijdsgeest verwijst naar wat mensen gewoon vinden. En naar hetgeen zij vertrouwen. Dat is het vanzelfsprekende. Die tijdgeest en die vertrouwde routine echter zijn voor wie terugkijkt, hoe vanzelfsprekend ook, tijdgebonden en veranderlijk. Intuïtie biedt daarom geen absoluut houvast.

Geeft de formele redenering wel houvast? Het is mogelijk productie, natuur, biotopen en landschappen met wetenschap te beschrijven of economisch te waarderen. Kan de wetenschap daarna vaststellen wat de productie, de natuur, het biotoop of het landschap in een concrete situatie moeten zijn? Kan de markt het daarna regelen? Het blijkt moeilijk om wetenschappelijk overtuigende uitspraken te doen over bijvoorbeeld 'de gewenste natuur' of over het beheer van de Oostvaardersplassen. Wat is het gelijk van cultuur- en natuurtechniek?

Het verwijzen naar de derde kolom, het afwegen is op zich niet schokkend want een rechter doet niet anders dan afwegen. Die oordeelt over de toepassing van stellingen (wetgeving) in een zaak waarin getuigen de feiten inbrengen die ze praktisch hebben gezien en de verdediger het opneemt voor de gewoonten en realiteit van de beklagde.

Het grappige is dat bijna iedereen de drie vragen kan stellen en bijna iedereen er in het dagelijks leven er antwoorden bij kan zoeken en vinden. Deze drie vragen en de antwoorden erbij zijn van belang voor het zicht op wat onze voorouders heeft beziggehouden. Waarom? Sinds de Verlichting redeneren sommige mensen langs lijnen van Bijbelse theologie en anderen langs lijnen van moderne logica. Onopgemerkt doen velen beide.

De driedeling in Figuur 1e is een bewerking van het denken van Immanuel Kant *22.4.1724 †12.2.1804.³² Kant heeft kritiek op het formeel redeneren van zijn hoogleraar Leibnitz. Hij wil met respect de intuïtieven en moderneren, en de empiristen en rationalisten bij elkaar brengen. Hij wil niet enkel de logica van empirisme en rationalisme met elkaar verzoenen. Hij wil ook intuïtief en modern denken bij elkaar brengen en doet daarbij beroep op *oordeelsvermogen*.

Kant gaat in Koningsbergen met emeritaat op het moment dat in Parijs de Fransen op gewelddadige wijze een einde maken aan de willekeur bij de gratie Gods van de adel. Daarna echter vliegen de rationalisten en empiristen elkaar in de haren en brengen ze elkaar onder de guillotine. Bij die burgeroorlog gaat het om vrijheid (van *denken*), gelijkheid (in *rechten* van de mens) en broederschap. Die broederschap hebben de Fransen erbij gesleept om de rationalisten en empiristen te verzoenen. Geef mij dan toch maar het oordeelsvermogen van Kant.

Kant wil met andere woorden dat de mensen die zich op ervaring beroepen gehoord worden. Maar natuurlijk ook de mensen die zich op kennis beroepen. Hij wil hetzelfde voor mensen die bij hun denken uitgaan van een goedgekozen stelling, of de mensen die zorgvuldig metingen doen aan experimenten. Welnu, dat gebeurt bijna als vanzelf wanneer mensen zichzelf en elkaar de drie vragen blijven stellen als aan een keukentafel.

³² Van Peperstraten (2020) *Oordelen zonder regels*, p. 37-40.

2 De Horst

Boeren kunnen zich erop beroepen dat zij al generaties lang boer zijn. Dat zij sinds mensenheugenis een hoeve in bezit hebben. Dit klinkt logisch wanneer een beroepsbevolking grotendeels boer is. In de praktijk blijkt niet stabiliteit regel maar dynamiek. Dit hoofdstuk over de bewoners van de Horst tot 1900 lijkt door die dynamiek op de verwickelingen in een Russische roman. Figuur 2a zet de hoofdrolspelers op hun plaats.

Figuur 2a: De families op de Horst van de 17^e tot de 20^e eeuw.

Dynamiek van geslachten

In akten staat vaak het woord 'gemeenschap' om de bewoners van een boerderij te duiden. Samenwonen van drie generaties met ongetrouwde ooms en tantes is namelijk regel. Die gemeenschap of grootfamilie vormt een sociale verzekering en een werkgemeenschap.

Figuur 2a is een voorbeeld van deze sociale verzekering. Jan Horstman en Gradus Alferink trouwen drie keer om continuïteit te borgen. Johanna Lutikholt en *Janna Beernink* zien zes van hun kinderen jong overlijden. Vijf keer is er in 200 jaar tijd geen opvolger in de mannelijke lijn, terwijl dat in de 18^e en 19^e eeuw wel het streven is.

Jan Horstmans sr. en Maria Horstmans, die rond 1670 op de Horst wonen zijn de thans oudst bekende bewoners. Daarna zijn Henrick en Willemke Horstmans rond 1700 eigenaren van de Horst. Hun zoon Jan Horstman jr. volgt hen op en na hem Willemina Horstmans, de dochter uit zijn derde huwelijk. Willemina trouwt met Gradus Leemrijse. De oudste van hun vijf kinderen Hendrika erft de halve boerderij.

Hendrika Leemrijse heeft uit een eerste huwelijk in 1805 met Hendrikes Oosterik tenminste vijf kinderen en uit een tweede huwelijk met Gradus Alferink twee. Gradus erft van het bedrijf van zijn vrouw $\frac{1}{4}$ via haar zoon en hij koopt $\frac{3}{4}$ van de erven Oosterik.

Uit het tweede huwelijk van Gradus met Johanna Lutikholt worden zes kinderen geboren die geen van allen volwassen worden. Uit zijn derde huwelijk met *Hendrika Sasse* worden tien kinderen geboren, waarvan er zes jong sterven. De oudste zoon Jan Willem wordt opvolger.

Jan Willem Alferink erft de halve boerderij en de schulden aan zijn broers en zus. Hij krijgt met Johanna Beernink vier kinderen. Hij sterft een jaar na de geboorte van het jongste kind.

Johanna Beernink hertrouwt met Jan Hendrik Stoverink V. Er is geen testament en Jan Hendrik komt in een positie als Gradus Alferink. Hij koopt na gesjacher de erfgenamen Alferink uit. Wilhelmina Stoverink is het enig kind van Jan Hendrik, zij trouwt in 1913 met *Jacob Geerligs jr.* en erft alles. *Hendrik Geerligs* is hun enige zoon en die erft eveneens alles.

Dit korte verhaal toont dat geslachten elkaar afwisselen. Het snelle hertrouwen valt op. Bij die hertrouw trekt het introuwende geslacht vaak aan het langste eind. Dat is, zoals hierna aan de orde komt niet altijd een cadeautje voor de opvolger want een erflater steekt zich om eigenaar te worden bij zijn familie in de schulden. Die schulden zijn daarna een lastig deel van de erfenis. Het huwelijk werpt een boerderij niet in de schoot, maar maakt de koop gemakkelijker vanwege een *recht op vruchtgebruik*.

Er is een raadselachtig putanker bij voorgaande geschiedenis. Het lange verhaal daarvan is het volgende. Op het origineel van Figuur 1a is een 'blauw vijvertje' te zien voor het woonhuis van de Horst. Dat is mogelijk een put. Hoe dan ook, juist op die plek ligt eeuwenlang een put en het

gemetselde deel daarvan zit tot de dag van vandaag nog in de grond. Boven op het metselwerk heeft een putrand gestaan van zes geronde blokken zandsteen, elk ongeveer 15x50x60 cm groot. Ankers houden die blokken zandsteen op hun plaats. Figuur 2b toont een anker met de tekst MO 1737 FHM. Het gepolijste staal toont de sleet door de puttemmer. Het geschreefde en geronde MO lijkt van oudere datum dan het ongeschreefde, iets grotere en met rechte scherpe beitel dieper geslagen 1737 FHM. De initialen verwijzen niet naar een van de ons bekende bewoners van de boerderij. Er zou een **Frederik HorstMans** gewoond kunnen hebben, speculeert *Hendrik Geerligts*. Is 'F' in 1737 verwant aan Jan Horstmans jr.?

Figuur 2b: Anker uit zandstenen putrand van de Horst³³

De put is in 1924 bij een verbouwing afgedekt en daarna als bron gebruikt voor de pomp in de waskeuken. Van de putrand is in de jaren vijftig een blok aan een visboer gegeven, waarover later meer. De andere blokken zijn in 1984 van de Horst meeverhuisd naar de Greefvenhorst en daarna in 2005 naar het huis van Toon in Haarlo. In 2006 zijn de zandstenen meegegeven aan een liefhebber om in zijn tuin bloemen in de putrand te zetten. Op die reis ging het anker niet mee.

Uitpeuren en stropen

Lange tijd is de mens verzamelaar en jager geweest. Dat harde bestaan is enkel mogelijk in dunbevolkte gebieden. Wanneer de bevolkingsdruk groeit, komen uitpeuren en stropen in beeld. Dan gaan het veelal geromantiseerde verzamelen en jagen ten koste van mineralenvoorraden en biodiversiteit. Uitmergelen is een vorm van versneld uitpeuren. Het woord uitmergelen is afgeleid van het strooien van gemalen mergel, kalksteen of CaCO_3 . Ca^{++} -ionen verdringen actief andere positieve ionen

³³ Putanker is in het bezit van de auteur.

van klei- en humusdeeltjes in de grond, zodat planten die kunnen opnemen. Uitmergelen is een al eeuwenlang bekende methode van pachters om bewust de laatste mineralen uit de bodem te wringen zonder afvoer van mineralen serieus aan te vullen.

Uitmergelen is tot 1800 mogelijk door horigheid en daarna door een slechte regulering van de pacht. In hoofdstuk 1 ‘Karrensporen bij de Oude Beek’ is beschreven dat horigen sinds 1798 ‘vrij’ zijn. Daarna duurt het tot de Grondwet van 1814 dat pacht wettelijk is geregeld. De pacht valt onder de bepalingen voor huur en verhuur in het Burgerlijk Wetboek (BW). Bepalingen over de absolute hoogte van de tegenprestatie komen in dat BW niet voor; de prijsvorming is geheel en al zaak van contracterende partijen. Een pachter heeft het recht van vermindering van de pacht te vorderen, als de gehele of de halve oogst door ‘onvermijdelijke toevallen’ verloren is gegaan. Dat recht heeft alleen betrekking op gewone onvoorziene gevallen zoals hagel, bliksem, vorst e.d. en niet op buitengewone toevallen zoals verwoesting door overstromingen en oorlog, tenzij de huurder alle, zowel voorziene als onvoorziene ‘toevallen’ op zich heeft genomen. In dat laatste geval krijgt hij geen enkele tegemoetkoming.³⁴ Dat laatste gebeurt meestal, zodat een verpachter zijn pachter elk najaar zonder pardon van de grond kan zetten en het gebruik aan een ander kan gunnen. In het najaar kunnen pachtboeren en masse op weg zijn naar een ander bedrijf.

Nadat in 1937 de Pachtwet in werking treedt, hebben pachters meer rechten, kan de pacht niet jaarlijks worden opgezegd en hebben zij zelf een belang om de grond in conditie te houden. De Pachtwet werkt dus niet enkel als sociale-, maar ook als milieumaatregel. Om te begrijpen hoe het werkt is weer de hint: ‘Follow the money’. En wie denkt dat de markt publieke kwesties oplost: herlees deze alinea’s.

Het uitpeuren echter gaat ongemerkt door. Denk aan het gebruik van fossiele brandstoffen en de uitputting van visgronden. Ook dat zijn eindige, ontoereikende en geen duurzame concepten om voor de wereldbevolking aan voedsel te komen.

Is het op de Horst uitpeuren en stropen? Zij hebben op het eerste gezicht andere zorgen. Door de bomen van ellende zijn in het bos de kansen op een bestaan soms niet te zien. Meer dan we ons nu kunnen voorstellen is sprake van sterven in het kraambed, (kinder)ziekten,

³⁴ J. de Hoogh (1959) *Pachtbeheersing en landbouwprijsbeleid in Nederland*. Proefschrift. Wageningen: Veenman en Zonen N.V.

ongevallen, armoede, oorlogen en overstromingen. Sociale wetten en zorg, verzekeringen en pensioenen ontbreken. Weduwnaars en weduwen hertrouwen snel om zakelijke en sociale redenen en natuurlijk ook om weer een partner te hebben. De hulp van naobers is noodzakelijk bij werkzaamheden als de oogst en na calamiteiten als sterfte en brand. Solidariteit is geen deugd, maar bittere noodzaak. Maar er zijn ook verschillen tussen boeren. De een heeft betere grond dan de ander. Van alle tijden is dynamiek door meer en minder transpiratie en inspiratie van de boer, want gedisciplineerd werken, huishouden en ondernemen maken mede het verschil. Dit alles ontnemt het zicht op uitpeuren

Boeren die al 10.000 jaar graankorrels in de grond stoppen, hebben geleerd dat op de meeste gronden de productiviteit in een paar jaar tijd terugloopt tot een niveau waarop de oogst kleiner is dan het benodigd zaaizaad. De prehistorische boeren ontginnen dan een nieuw stukje bos. Afbranden is een snelle manier om een bosgrond te bemesten en zaaiklaar te maken. Dit concept van de zwerflandbouw leidt tot snel uitpeuren van grond. Bij een hogere bevolkingsdichtheid ontstaan hier problemen omdat op verlaten akkers de bossen niet op tijd kunnen herstellen.

Behalve branden, oogsten van hout zonder herplanting en uitmergelen speelt bij het verschrallen van grond en landschap ook overbegrazing (van marken) een rol. Door de voortdurende afvoer van mineralen wil niets meer groeien. Het areaal woeste grond neemt toe in de 19^e eeuw.

Bosgronden die niet meer van de brandcultuur herstellen, vallen ten prooi aan erosie. Hoeveel erosie kan gaan, is zichtbaar in Griekenland. Kale rotsen zijn er in Nederland niet, maar wel klapzand met heide. Op dat klapzand is de absolute bodem van uitpeuren nog niet bereikt want door de hei in brand te steken, kan in de as nog enkele jaren het diep wortelende boekweit worden verbouwd. Daarna groeit er echt niets meer. Dan verstuift de grond. Soms wordt verstuiven onbeheersbaar en ontstaan kleine woestijnen.³⁵ Andere problemen bij de boekweitteelt zijn het ongelijktijdig afrijpen, zaadval tijdens de rijping en kleine zaden.

Het land dient niet enkel voor voedsel, maar ook voor hout. Ook dat raakt op als bossen niet herstellen. Door schaarste aan hout wordt bouw hout en brandstof alsmaar duurder. Sinds 1600 is al het hout op en is voor turfwinning het exploitatiebare laagveen in Holland afgegraven. Dat is weer een vorm van rooibouw. De plassen die daaruit ontstaan, bedreigen

³⁵ A. van der Woud (2022) *De Nederlanden. Het lege land 1800-1850*, 201-204.